

ISSN 0235-9146

4 / 2 0 0 3
HARIDUS

<http://haridus.opleht.ee>

Religiooniõpetus / Lapse spiritualism / Eestlase suhe ristiusuga

Põnevad ekskursioonid õpilastele ja õpetajatele

Riia hind al 160.-
Riia–Sigulda–Cēsis al 390.-
Riia–Vilnius–Kaunas al 890.-
Vilnius–Trakai–Kaunas–Klaipeda al 890.-
Palanga–Klaipeda–Kura sääär al 890.-
Erinevad marsruudid Saksamaal al 1590.-
Kuldne Praha ja Moraavia koopad al 1590.-
Muusikapealinn Viin al 1700.-
Ungari al 1800.-
Taani ja Kopenhaagen al 2690.-
Holland al 3200.-
Põhjamaade linnad – Stockholm ja Helsingi al 750.-
Helsingi ja Heureka või Serena al 690.-
Karjala al 1650.-
Sankt-Peterburg al 1100.-
Petseri–Pihkva–Novgorod al 850.-
Petseri–Pihkva–Puškini mäed al 850.-

Ühe- ja kahepäevased marsruudid Eestimaal

Hiiumaa, Saaremaa, Haanjamaa, Setomaa,
Ida- ja Lääne-Virumaa, Viljandimaa jpm.

Vaata lisainfot meie kodulehelt www.tiitreisid.ee
või küsi büroost Narva mnt 11d, Tallinn;
tel (0) 662 3762; faks (0) 662 3761;
e-post tallinn@tiitreisid.ee

Telli kevadsuvised reisirid juba täna!

NB! Soodustused rühmadele alates 10 inimest.
Tasumine võimalik ka järelmaksukaardiga.

ÜLDINE TEOLOOGIAKURSUS

EELK Usuteaduse Instituut Tallinnas pakub
üldise teoloogia kursuse raames võimalust
osaleda järgmistel õppesessioonidel:

24.04.–26.04.

USUNDILUGU II *mag Ringo Ringvee*

22.05.–24.05.

VANA TESTAMENDI TEOLOOGIA *Silja Härm*

August

UUE TESTAMENDI MAAILM *mag Airi Vösandi*

September

UUE TESTAMENDI TEOLOOGIA
lic theol Randar Tasmuth

Oktoober

KRISTLIK KULTUURILUGU I *dr Pille Valk*

November

KRISTLIK KULTUURILUGU II *dr Pille Valk*

AASTA 2004

Jaauar

DOGMAATIKA *dr Arne Hiob*

Veebruar

EETIKA *mag Jaanus Noormägi*

Märts

RELIGIOONIÕPETUSE METOODIKA
dr Pille Valk, Pille Talvar

Kursused sobivad täienduskoolituseks religiooniõpetuse ja
teiste humanitaar- ja sotsiaalinete õpetajatele.

Ühe kolmepäevase koolituse hind on 350 krooni.

Lähem info e-post Kerstin.Kask@eelk.ee või
tel 055 30 399, (0) 644 4210.

Sisukord

KOOLI USUÕPETUS

5 Religiooniõpetus tänases Eestis

Pille Valk

Religiooniõpetus õpilaste, õpetajate ja koolijuhtide silme läbi.

9 Anakronism või allahinnatud võimalus?

Pille Valk

Miks on religiooniõpetust kooli vaja, miks õpetatakse seda pea kõigi Euroopa riikide koolides, mille lähiminevikku ei varjuta kommunistliku ideoloogia pärand?

TEADUS JA RELIGIOON

12 Lapse spirituaalsus

David Hay

Spirituaalsus kui inimesele looduspäraselt kaasasündinud omadus on etendanud *homo sapiens*i arengus olulist rolli.

16 Teadus ja religioon koolis

Toomas Jürgenstein

Keskseks küsimuseks, millest sõltub religiooni tõsiseltvõetavus koolis, on religiooni ja teaduse vahekord.

LUGUDE MAAILM

19 Jutustamine – taasavastatud traditsioon

Pertti Luumi

Laps vajab lugude maailma. Lugude kaudu õpetamine on huvitav nii õpetajale kui ka õpilasele.

MAAILMAPILT

22 Eestlastest ja ristiusust vanemas ajaloos

Heiki Valk

Kas eestlase suhted ristisuga on ainult mustvalged?

27 Wastne Testament versus maarahva maailmapilt

Karl Kello

Vanade eestlaste müütilisest maailmapildist võrreldavalt piibellikuga.

32 Väike märgiatlas

Karl Kello

**Muinas-Egiptuse surnutekohus. Lahkunu südant kaalub
šaakalipäine surnute jumal Anubis ja allilma isand Osiris.
Süda olgu kerge kui sulg, et öndsaks saada.
Detail papüürusejooniselt, ca 1250 eKr.**

**Peaingel Miikael kaalub surnu hinge, kurat
kallutab pattudega koormatud kaalukaussi
allapoole. Højby kirik, Taani, 1375–1400 AD.**

Saateks

Käesolev Hariduse number keskendub usundiõpetusele. Loodetavasti leiavad endale siit üht-teist vajalikku lisaks religiooniõpetajatele ka ajaloo- ja kirjandusõpetajad ning vanemate klasside õpilasedki.

Põhiline osa ajakirjast on kokku pandud Tartu Ülikooli teoloogiadoktori Pille Valgu organiseerimisel. Tema käsitus kooli religiooniõpetuse probleemidest on kompleksne ja põhjalik. Osa materjali ei mahtunud Haridusse kahjuks ära, näiteks ülevaade religiooniõpetuse korraldusest maailma erinevates riikides. Seda saab lugeda internetiaadressil <http://haridus.opleht.ee/2003/4/0/>.

Lisaks doktor Valgu ülevaatele religiooniõpetusest koolis heidetakse pilk sügavamale usundilukku. Põhjendatud on religioonide vaatlemine folkloori kontekstis. Võib isegi küsida, kas koolis tuleks õpetada religioone või pigem folk-

loori eri religioonide allikana. Maailmapilt peab koolis käsitlema võimalikult kõigekülgsemalt ning loomulikult ka arengus. Süvendatud folklooriõpetus, mis läheks kaugemale regivärsi trohheuse ja alliteratsiooni-assonantsi vaatlemisest, annaks selleks hea võimaluse. Nii kristlikud kui ka pärimuskultuurised kujutelmad juurduvad ühtsesse üleilmsesse müütilisse konteksti. Milline põhimõtteline erinevus on näiteks muinasegiptuse surnutekohtu südamekaalumise ja kristliku hingekaalumise vahel?

Ei ole suurt vahet pärimuskultuurikandjate ja religiooniõpetajate eesmärkides – mõlemad püüevad senisest avatuma ja sallivama inimese poole, mõlema soov on terviklik maailmapilt ja laste vaimsure äratamine. See ongi kokkupuutepunkt näiteks maausuliste ja kohustusliku religiooniõpetuse pooldajate vahel.

Omaette probleem on tänane haridussüsteem, mis spirituaalsust kuigi võrd ei väärtusta. Folklorist Madis Arukask Viljandi Kultuurikolledžist on küsinud, kas pole paradoksaalne, et haridus teeb inimese lolliks – pärimuskultuuri suhtes. Dr David Hay kirjutab, et maailma ühiskonna pragmaatiline haridussüsteem kujundab lastes välja spirituaalse arengupeatuse. Seda hoiatust tasub võtta tõsiselt, sest spirituaalsuse kaotanud inimesel kaob side esivanematega. Ilmselt on tänases Eestis vaja kõige muu kõrval anda uus hinnang ka spirituaalsusele.

Hariduse toimetus

Pille Valk vaatleb religiooniõpetust õpilaste, õpetajate ja koolijuhtide silme läbi.

Religiooniõpetus täna ses Eestis

Pille Valk

teoloogiadoktor

Kooli usuõpetuse uuest algusest taasiseseisvunud Eestis on möödunud juba üle kümne aasta. Õppeaine, mis on üldhariduse loomulik osa enamikus Euroopa riikides, on meil sünnitanud õige teravaid vaidlusi – alates nimest ja lõpetades õpisisuga.

Traditsiooniliselt nimetatakse religiooni- ja seotud õppeainet *usuõpetuseks*. Paraku on selle sõna tähendusväli tänaseks nii oluliselt muutunud, et usuõpetust mõistetakse tihti eeskätt *usuõpetamisena* ja seega usuvabaduse põhimõtte rikkumisena. Selline interpreteerimise võimalus on eesti keele grammatika kohaselt tõesti olemas. Analogiat näeme siin ka teiste õppeainete nimede puhul, nagu näiteks *muusikaõpetus*, kus õpetatakse muusikat, ja *perekonnaõpetus*, kus peaks õpetatama perekonnalelu. Usu õpetamine sekulaarses koolis on aga tõepoolest problemaatiline. Selle toob selgelt esile mõiste *usk* tähendus: hoiak, mis kujutab endast konkreetset suhtumist väärtusobjekti ja selle suhtumise läbielamist; ehk Uku Masingu määratlust kasutades: usk indiviidi hoiakuna on alandlik, leplik ja koordineeruda tahtev suhtumine üleloomulikku.

Pikkade vaidluste tulemusena on õp-

peaine nimetus nüüd *religiooniõpetus*, mida on aktsepteerinud ka Eesti Kirikute Nõukogu. See termin haakub aine õpisisuga, kus kesksed teemad on religioonid, kultuur ja eetika. Kuigi rangelt võttes võib religiooniõpetust mõista ühe religiooni õpetamisena, mahub siia ka mitmuslikkus (vrd *inimeseõpetus*, *arvutiõpetus*, *keeleõpetus*). See oluline täiendus juhib tähelepanu, et religiooniõpetuse raames käsitletakse erinevaid religioone.

Võib küsida, kas ei võiks terminis kasutada religiooni eestikeelset vastet *usund* ja sellest tuletada aine nimeks *usundiõpetus*. Ratsionaalset põhjendust siin *religiooniõpetuse* eelistamisele pole. Subjektiivse hinnangu põhjal näib, et *usuõpetus* ja *usundiõpetus* on kõlaliselt liiga lähedased, pooleldi võõrkeelne *religiooniõpetus* aga peaks võimaldama õppijale suuremat distantseeritust. Huvitava nüansi *religiooniõpetuse* põhjen-

datusele lisas Eesti maausuliste esindaja Kalle Elleri kommentaar EELK korraldatud religiooniõpetuse ümarlaua nõupidamisel 5. detsembril 2002 Tallinnas. Tuletatuna ladinakeelsest sõnast *religio*, mis tähendab sidumist ja hoolimist, kannab see väljend ka maausuliste jaoks keskse mõiste *side* tähendusvälja. Jääb lootus, et kui religiooniõpetus tulevikus oma normaalse koha koolis tagasi võidab ja kired selle ümber vaibuvad, tuleb kõne alla ka aine nime eestindamine. Seniks olgu aga tema nimi *religiooniõpetus* või siis sünonüümina rõhutatult *kooli usuõpetus*.

Kolm uurimust

1998. a küsitles Outi Raunio-Hannula religiooniõpetust õppivaid gümnasiste, kokku vastas 288 õpilast, neist 185 neidu ja 102 noormeest (ühel vastajal sugu märkimata); 10% vastanuist oli kirikuga seotud.

Aastatel 2000 ja 2001 korraldas siin-kirjutaja kaks küsitlust. Esimene toimus 11 kooli õpetajate hulgas. Eri tüüpi koolid olid valitud Eesti eri paigust nõnda, et nende hulgas oleks nii koole, kus on religiooniõpetus, kui ka neid, kus seda ei ole. 22-punktilisele ankeedile vastas 163 õpetajat, 19 meest ja 144 naist. Vastanute keskmine vanus oli 42 a, keskmine õpetajana töötamise staaž 15 a. 31% vastanutest olid kiriku liikmed.

Teine, koolijuhtide kaheetapiline küsitlus toimus interneti vahendusel. Eesti koolide andmebaasist saadud e-posti aadressidel saadeti ca üheleheküljeline ankeet. Vastuseid tuli tagasi 115 – 56 naiselt ja 69 mehelt, keskmise vanusega 47 a, kiriku liikmeid 21%.

Kahe viimase küsitluse puhul on tegemist nn käepärase valimiga (4, lk 168), mis ei võimalda teha sügavaid üldistusi, kuid suhtumiste, ootuste ja hoiakute kaardistamine on nende põhjal siiski võimalik.

Kommentaari vajab ka kirikliku kuuluvuse näitaja. Me ei tea, kas kirikuliikmete osatähtsus vastanute hulgas on õpetajaskonnale tüüpiline, viimase rahvaloenduse andmete valguses aga on võimalik väita, et kirikuliikmeid on vastanute hulgas samas suurusjärgus kui Eesti elanikkonnas tervikuna. Märkimisväärne on, et vastuste analüüs ei näidanud seisukohtade seotust vastajate kirikliku kuuluvusega.

Kolme küsitluse tulemused annavad huvitava pildi vastajate suhtumistest, hoiakutest ja ootustest seoses religiooniõpetusega.

Kas religiooniõpetust on kooli vaja?

Diskussioonidele vaatamata on koolis religiooniõpetust vajalikuks pidavate inimeste arv püsinud märkimisväärselt suur. Ühiskonnas laiemalt valitsevate hoiakute kohta saab järeldusi teha uurimuse "Usust, elust ja usuelust" põhjal (1). Kui 1995. a oli vastanute seas kooli usuõpetusse positiivselt suhtujaid 88%, siis 2000. a küsitluse tulemusel 91%. Õpilaste, õpetajate ja koolijuhtide küsitlus andis järgmise pildi: õpilastest pidas seda vajalikuks 80%, õpetajatest 78% ja koolijuhtidest 74%. Eitaval seisukohal oli 9% õpilastest ja õpetajatest ning 18% koolijuhtidest. Tulemused on kokkuvõtlikult esitatud joonisel.

Vaadates religiooniõpetuse pooldajate suurt ülekaalu vastastega võrreldes, kerkib küsimus, kuidas see positiivne hoiak tegelikkuses realiseerub. Tuleb tõdeda, et nõusolek religiooniõpetuse vajalikkusega ei tähenda koolijuhtide aktiivsust selle vabatahtliku õppeaine tundide korraldamiseks. Küsitluses osalenud koolijuhtidest vastas vaid 33%, et nende koolis seda ainet mingis mahus õpetatakse. Eesti koolide tervikpilt on palju nukram. Möödunud õppeaastal õpetati religiooni haridusministeeriumi ametliku statistika järgi vaid 41 koolis. Kuigi nimekirja ei olnud täielik (osa usuõpetusega koole puudus), peegeldab see siiski tegelikku olukorda, kus religiooniõpetust suudavad õpilastele pakuda vaid väga vähesed koolid. Viis aastat tagasi oli usuõpetusega koole sadakond, nüüdseks on nende arv märgatavalt vähenenud.

Koolijuhid põhjendasid mitteõpetamist järgmiselt:

- õpilased ei ole huvitatud,
- puudub kompetentne õpetaja,
- õppekava on niigi ülekoormatud.

Õpilaste vähene huvi

Esimene nimetatud põhjustest väärrib lähemat uurimist – kuidas on õpilaste huvi tase või huvipuudus välja selgitatud, kuidas on tagatud tingimused tunni toimimiseks, mida on tehtud selleks, et õpilaste valik oleks teadlik. Praegu kehtiva seaduse järgi on koolil kohustus religiooniõpetuse tunde korraldada, kui kooliastmeti on vähemalt 15 soovijat. Konkreetsemad kohustused on aga seadusega fikseerimata, mis loob võimalusi selle nõude eiramiseks või usuõpetuse pakkumiseks sellisel kujul, et see on määratud hääbumisele (näiteks valik usuõpetuse ja võõrkeele või arvu-

tõpetuse vahel, paigutamine tunniplaani lisatunnina, nii et koolibussid sõidavad ära vms).

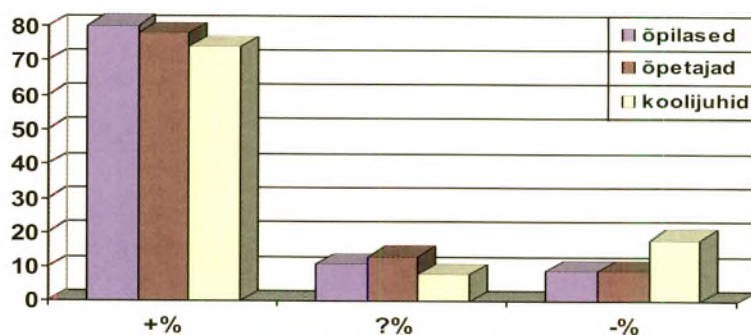
Õpetajate ebakompetentsus

See põhjus on oluliselt tõsisem. Õpetajaid, kellel oleks nii teoloogiline kui ka pedagoogiline ettevalmistus, on Eestis ikka veel vähe. Karuteene on siin teinud ka professionaalselt küündimatud õpetajad, kelle läbikukkumisi kiputakse üldistama. Kahtlemata teevad negatiivsed kogemused koolijuhte, õpetajaid, õpilasi ja lapsevanemaidki ettevaatlikuks. Religiooniõpetus kui inimese elu väga tundliku dimensiooni, spirituaalsusega seotud õppeaine esitab õpetaja isikule ja ettevalmistusele väga kõrgeid nõudeid. Õpetaja ebakompetentsus oli ka peamine põhjus, mida gümnasistid nimetasid usuõpetuses pettumise põhjuseks (2, lk 85 jj).

Õpetajakoolituse raamnõuetele vastavad õppekavad on nüüdseks välja töötatud ja rahvusvahelistele nõuetele vastavalt akrediteeritud kõigis Eesti teoloogiakõrgkoolides. Tõsine tagasilöökk on aga õpetajate ettevalmistamise riikliku tellimuse niigi nappide kohtade kärpimine. Tasandamiseks nõukogude perioodil tekkinud lünka kooli usuõpetuse õpetajate koolituses, peaks lähema kümne aasta jooksul saama usuõpetaja kutse vähemalt 30–40 inimest aastas.

Õppekavade ülekoormatus

Õppekavade ülekoormatuse tõid lisaks koolijuhtidele esile ka õpetajad. Valdav enamik neist oli seda meelt, et usuõpetusele on võimalik tunde leida vaid riikliku õppekava redigeerimise kaudu. Olukorras, kus koolide hindamisel domineerivad riigieksamite tulemused, aine-

Joonis. Kas peate usu/religiooniõpetuse õpetamist koolis vajalikuks? (+ – jah; ? – ei oska öelda, – ei)

kavad on äärmiselt mahukad ja tunni-jaotusplaani tegemisel peetakse silmas vaid pragmaatilisi põhimõtteid, kipub isiksuse terviklikule arendamisele suunatud religiooniõpetus, mille tulemused nii üheselt mõõdetavad pole, tagaplaanile jääma. Uue riikliku õppekava üldosas sõnastatud hariduse ja kasvatusalused ning üldeesmärgid viitavad küll paradigmale, kuhu orgaanilise osana saaks kuuluda ka religiooniõpetus, mõttestambid reaalses koolielus on aga väga visad muutuma. Tundub, et religiooniõpetuse jõudmine rohkematesse koolidesse vajab selgemat seadusandlikku alust.

Religiooniõpetuse eesmärgid

Õpetajate küsitluses paluti nimetada religiooniõpetuse kolm eesmärki tähtsuse järjekorras. Vastuste töötlemisel sai esimesena nimetatud eesmärk 3, järgmine 2 ja viimane 1 punkti. Eesmärkide analüüsimisel joonistus välja kolm suuremat rühma: teadmised religioonide kohta, kõlbelise kasvatussega seonduv ning maailmapildi ja teatud oskuste kujundamine. Kõige enam nimetati teadmiste

andmist, kõige olulisemaks peeti aga kõlbelise kasvatussega seonduvat. Õpetajate nimetatud eesmärkide rühmitamisel kasutasin kvalitatiivsete uurimismeetodite arsenalist pärit nn koondamise tehnikat, kus sisult sarnased eesmärgid koondatakse omaette rühmadeks. Kokkuvõtliku ülevaate õpetajate sõnastatud eesmärkidest annab tabel 1.

Õpetajate sõnastatud eesmärgid lähemalt vaadates võib hoomata, et neis heiestub tugevalt teadmistekeskne arusaamine haridusest ja mure kõlbelise kasvatusse pärast. Märkimisväärne on, et vaid kaks õpetajat on näinud kooli usuõpetuse ülesandena usulist kasvatust. Torkab silma, et suhteliselt vähe oli nimetatud religiooniõpetuse kaudu kujundatavaid sügavamaid õpioskusi (otsustuste tegemine, analüüsimine, orienteerumine) ja selle õppeaine rolli isiksuse arengus.

Tervikpildi huvides lisan õpetajate sõnastatud eesmärkidele uuest religiooniõpetuse ainekavast pärit eesmärkide määratluse (5), mille järgi religiooniõpetuse ülesanded on

- teadmiste andmine religioonidest, maailmavaadetest ja kultuuridest, millega seonduv orgaaniliselt oma kultuuri ja selle juurte tundmaõppimine;

- avatud identiteedi kujundamine, kus noor inimene teab, kes me oleme ja kust me tuleme ning omab teadmisi orienteerumaks teistes kultuurides ja religioonides. Sellel saab rajaneda sallivus;

- religioosse harituse pinnalt sündiv dialoogivõime, mis saab luua eeldusi konfliktide ületamiseks;

- vaimsete väärtuste teadvustamine ja hindamine;

- kriitilise suhtumise kujundamine massikultuuri ning tarbimismentaliteeti;

- sotsiaalse tundlikkuse ja vastutustunde kujundamine;

- keskkonnasäästliku käitumise vajalikkuse teadvustamine;

- iga inimest väärtustava inimesekäsituse kujundamine;

- kõlbelise arengu järjepidev toetamine;

- oskuste kujundamine teadlike ja vastutustundlike valikute tegemiseks.

Kui neid eesmärgid kõrvutada õpetajate omadega, ilmneb, et religiooniõpetuse rolli laiema teadvustamise ja tema

eesmärkide sügavama mõistmiseni jõudmiseks tuleb teha veel palju tööd.

Aktsepteeritud religiooniõpetus

Haridusseadused on algusest peale määratlenud meie kooli usuõpetuse mittekonfessionaalse õppeainena. Sama meelt oli ka 88% ankeedile vastanud õpetajatest. Üsna positiivselt suhtuti kiriku ja kooli koostöösse religiooniõpetuse arendamisel. Vaid 18% vastanutest pidas seda kasutuks.

Usuõpetuse konfessionaalsuse küsimust kommenteerides peab tõdema, et seadusega sätestatule vaatamata sündistavad usuõpetusevastased kooli seda ainet ja aine õpetajat kiriku käepikenduseks olemises. Väärrib uurimist, millele selliste sündistuste esitamisel toetatakse, sest Eesti religioonipedagoogikas 1920. aastate algusest juurdunud kooli usuõpetuse mittekonfessionaalsuse põhimõtte lahtimõtestamine, vahe tegemine kiriku ülesandeks oleva kristliku kasvatusse ja kooli religiooniõpetuse vahel on üks nurgakive tulevaste religiooniõpetuse õpetajate ettevalmistuses.

Teine 1920. algusesse ulatuv traditsioon on seotud kooli usuõpetuse vabatahtlikkusega. 72% õpetajatest leidis, et ka tänapäeval saab see aine olla ainult vabatahtlik. 22% vastanutest pidas vajalikuks kohustuslikku religiooniõpetust. Nii vabatahtlikku kui ka kohustuslikku ainet põhjendati usuvabaduse kaitsmisega – ühed tõlgendasid seda vabadusena religiooniteadmisi mitte omandada, teised pidasid religioonialast haritust usuvabaduse tagamise eeltingimuseks. Märgiti sedagi, et põhitadmisi on vaja kõigile ja alles nende pinnalt saab õpilane valida, kas asi teda ka rohkem huvitab.

Siinkirjutaja meelest peaks religioosset haritust kujundav õppeaine olema vähemalt osaliselt kohustuslik kõigile õpilastele. Teadmised maailma usunditest, religiooni ja kultuuri seostest ning eetikast peaksid enesestmõistetavalt kuuluma üldhariduse pagasisse. Julgust sellesuunalisteks mõteteks on andnud ka Euroopa inimõiguste kohtus arutlusel olnud Norra mittekonfessionaalse kohustusliku usuõpetuse kaasus, mis tunnistati usuvabaduse põhimõttega mitte vastuolus olevaks.

Eesmärgid	N	Punkti-summa
Teadmiste andmine:	169	276
silmaringi laiendamine, üldteadmised religioonist	55	134
religiooni ja kultuuri seosed	48	97
maailmausundid	31	70
ristiusk	26	55
religioonifilosoofia	9	17
Kõlbelise kasvatussega seonduv:	121	285
kõlbeline kasvatus	68	169
hoiakute ja vooruste kujundamine	26	61
teadmised eetikast	13	29
isiksuse areng	12	24
usuline kasvatus	2	2
Maailmapildi ja teatud oskuste kujundamine:	29	52
maailmapildi kujundamine	11	21
orienteerumine usulistest küsimustes	9	16
analüüsisioskus	4	7
valikuoskus	3	4
oskus anda hinnanguid	2	4

Tabel 1. Õpetajate sõnastatud religiooniõpetuse eesmärgid.

Religiooniõpetuse teemad

Õpetajatel ja koolijuhtidel paluti hinnata eri teemade olulisust religiooniõpetuse ainekavas. Tulemustest annab ülevaate tabel 2.

Nagu näha, on nii õpetajate kui ka koolijuhtide hulgas kõige hinnatumad maailmausundid, eetika ning religiooni ja kultuuri teemad, dogmaatika (eri kirikute õpetuslikud küsimused) aga valdkond, mida peetakse kõige vähem oluliseks. Tähelepanuväärne on õpetajate ja koolijuhtide hinnangute erinevus piibliõpetusele, eriti negatiivse suhtumise osas. Miks see nii on ja mida sellest järeltada, vajab eraldi uurimist.

Et teemade huvitavuse ja ootuste spekter täielikum oleks, lisan siinkohal O. Raunio-Hannula uurimusele tuginedes religiooniõpetuse teemade TOP-10 gümnasistide silme läbi. Teemad ja neile antud keskmised hinnad 5-pallisel skaalal (1 = ei huvita üldse; 2 = üsna vähe; 3 = mingil määral; 4 = üsna palju; 5 = väga palju) on järgmised: 1) seksuaalsus, suhted vastassooga ja abielu (3,9); 2) armastus (3,9); 3) UFO-d, tulnukad ja elu kosmoses (3,8); 4) maailmausundid (judaism, hinduism, budism, islam, konfutsianism, shinto (3,7); 5) saatus (3,7); 6) mis saab pärast surma? (3,7); 7) alkohol ja narkootikumid (3,7); 8) hinged, vaimud, kummitused (3,7); 9) taassünd (3,7); 10) vägivalda probleemid (3,6).

Kõige ebapopulaarsemad teemad õpilaste hinnangutes olid misjon (2,3), kirikuaasta pühad (2,3), isiklik usuline kasvamine (2,2), kristlik jumalateenistus (2,1) ning kiriku elu ja tegevus (2,0). Kõrgeima hinnangu kristlusega seotud teemadest sai Piibli sünnilugu (2,8), Jeesuse elu huvitavust hinnati keskmise hinnadega 2,6. Poiste hinnangud olid tüdrukute omadest mõnevõrra kriitilisemad, ühegi teema keskmine hinne ei küündinud neil neljani.

O. Raunio-Hannula palus õpilastel hinnata ka seda, kui palju tähelepanu õpetajad nende meelest ühele või teisele teemale pööravad. Siingi tuli oma hinnang anda 5-palli-skaalal. Tulemused on mõtlemapanevad: seksuaalsus, suhted vastassooga ja abielu 2,0; armastus 2,2; UFO-d, tulnukad ja elu kosmoses 1,5; maailmausundid (judaism, hinduism, budism, islam, konfutsianism, shinto) 4,1; saatus 2,4; mis saab pärast surma? 2,7;

	+ %		? %		- %	
	väga oluline + oluline		ei oska öelda		pole eriti oluline	tarbetu
	Õ	D	Õ	D	Õ	D
Piibliõpetus	75,5	54	18	18	6,5	28
Kirikulugu	58	53	25,5	22	16,5	25
Maailmausundid	92	91	5	3	3	6
Eetika	95	95	4	3	1	2
Religioon ja teadus	62	76	20	10	18	14
Uususundid	50	55	30	18	20	27
Religioon ja kultuur	92	81	5	11	3	8
Dogmaatika	41	30	25,5	28	33,5	42

Tabel 2. Hinnangud religiooniõpetuse teemadele õpetajate (Õ) ja koolijuhtide (D) küsitluses.

alkohol ja narkootikumid 2,1; hinged, vaimud, kummitused 1,9; taassünd 2,5; vägivalda probleemid 2,1.

Nagu näha, on õpilaste huvid leidnud adekvaatse pakkumise ainult maailma usundite osas, ülejäänus on käärid ootuste ja pakutava vahel märkimisväärsed. Eriti mõtlemapanev on see lahknevus eetika teemade puhul – seksuaalsus, armastus, meelemürgid.

Ma ei arva, et religiooniõpetuse ainesu määratlemisel peaks juhinduma ainult õpilaste soovidest. Kuid nende mitteametamine, üksteisest möödarääkimine on teine äärmus. Konstruktivistlikust õppimise teooriast lähtudes saab religiooniõpetus õpilase jaoks mõtestuda vaid siis, kui see seostub tema huvide ja küsimustega. Õppimise vajalikku eeltingimust, dialoogi, ei saa tekkida, kui õpilasele jääb vaid passiivse vastuvõtja ja kuulaja roll.

Kokkuvõtteks

Religiooniõpetuse tänasele arengule mõeldes tuleb tõdeda, et üldine häälestatus ühiskonnas on uuringute põhjal positiivne. Inimesi, kes seda ainet koolis vajalikuks peavad, on märkimisväärselt palju. Probleemiks on õpetuse korraldamise praktiline külg. Pingelise finantsolukorra, ülimahuka õppekava, pädevate õpetajate ja õppematerjalide puuduse juures vajab religiooniõpetus erilist tähelepanu ja toetust. Aeg, mil sellega tegeldi pelgalt entusiasmist, peaks jääma minevikku. Tänapäev nõuab lisaks "kutsutud ja seatud olemisele" teaduslikke alusuuringuid, rahvusvahelist koostööd ja kontakte kolleegidega teistest maa-dest, toetust ja meeskonnatööd õpetaja-koolituse edendamiseks ning tänapäeva

nõuetele ja meie kultuurikontekstile sobivate originaalõppematerjalide väljatöötamiseks.

Religiooniõpetuses peituvad suured võimalused noorte ettevalmistamiseks eluks kiirelt muutuvast maailmast, meie maa ja rahva homse palge kujundamiseks. Religiooniõpetus peab saama üldhariduse loomulikuks osaks.

Kirjandus

- Hansen, H. (Koostaja). Usust, elust ja usuelust Eestis. Tallinn, Eesti Kirikute Nõukogu, 2000.
- Raunio-Hannula, O. Uskonnonopetus Virossa lukiolaisen näkökulmasta. Yleisen käytännöllisen teologian pro gradu – tutkielma. Helsingin Yliopisto, 2001.
- Schreiner, P. (Ed.). Religious Education in Europe. A collection of basic information about RE in European Countries. Münster, 2000.
- Tooding, L.-M. Andmeanalüüs sotsiaalteadustes. Tartu, 2001.
- Valk, P. Religiooniõpetus – anakronism või alahinnatud võimalus? – Kasvatus ja aated. Tartu Ülikooli haridusteaduskonna ja Eesti Akadeemilise Pedagoogika Seltsi toimetised. Tartu, 2001.

Kultuuriline ja religioosne pluralism seab meid silmitsi mitmekesise ja kireva maailmaga, erinevate kultuuride, religioonide ja maailma mõistmise viisidega.

Anakronism või allahinnatud võimalus?

Pille Valk

Milleks on religiooniõpetust kooli vaja? Miks on Euroopa Nõukogu oma soovitusel juhtinud tähelepanu sellele, et religiooniõpetus peaks olema liikmesriikide koolide õppekavas? Miks õpetatakse seda pea kõigi Euroopa riikide koolides, mille lähiminevikku ei varjuta kommunistliku ideoloogia pärand?

Järgnevas käsitleme religiooniõpetuse potentsiaali tänase maailma aktuaalsete probleemide valguses. Tuginedes religiooniõpetusega tegelevate rahvusva-

heliste organisatsioonide seisukohtadele (1, 10), sõnastan religiooniõpetuse eesmärgid tänase Euroopa haridusmaastikul.

Tänased väljakutsed

Info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate kiire areng globaalses külas, nagu Marshall McLuhan meie tänapäeva maailma tabavalt on nimetanud, on oluliselt avardanud ja muutnud ka hariduse konteksti. Jacques Delors, endine Euroopa Komisjoni esimees on väitnud: "Tuleviku väljakutset vastu võttes näeb inimkond hariduses asendamatu rahu, vabaduse ja sotsiaalse õigluse ideaalide saavutamise vahendit. /---/ Haridus on peamine vahend, mis on meile kättesaadav sügavam ja harmoonilisema

inimarengu toetamiseks ning seega vaesuse, tõrjutuse, rumaluse, rõhumise ja sõjaohu vähendamiseks" (2).

1. Kultuuriline ja religioosne pluralism seab meid silmitsi mitmekesise ja kireva maailmaga, erinevate kultuuride, religioonide ja maailma mõistmise viisidega. Religioonifääris on siin eristatavad kaks tasandit – religioonisene mitmekesisus ja kokkupuutumine erinevate religioonidega (11). Selline kohtumine pole aga mitte ainult huvitav ja rikastav, vaid ka probleeme tõstata. Kuidas mõista neid, kelle kultuuritaust meie omast erineb? Kuidas elada kõrvuti maailma teistmoodi mõistvate inimestega, ületada sallimatust ning leida pidepunkte kiirenevast elutempost sündiva ebakindluse võitmiseks?

Infotulv ja uued kogemused võivad tuua kaasa klammerdumise tuttavasse, negatiivsed stambid teiste hindamisel. Fundamentalism, nii rahvuslikus kui ka maailmavaatelises mõttes, on sageli inimese reaktsioon, kes tajub muutustes ohtu harjumuspärasele, kellel puuduvad teadmised mitmekesisel maailmas orienteerumiseks, kelle identiteet on klammerdunud stereotüüpidesse. Selle nähtuse kirjeldamiseks on professor John Hull toonud käibele mõiste *religionism* – see on identiteedi vorm, mille põhijoon on vastandumine kõigile teistele, maailma asju erinevalt mõistvatele gruppidele (5, lk 44 jj). See fenomen, milles sageli peituvad rahvuslike ja religioosete konfliktide juured, iseloomustab paljusid fundamentalistlikke usuvoolu. Religionismi ületamise ülesandel on kaks fookust. Üks neist seisneb teiste kultuuride ja religioonide tundmaõppimises, lugupidamise ja dialoogivalmiduse kujundamises. See protsess peab aga algama enese mõistmisest sisemise teekonna kaudu, mille verstapostid on teadmine, järelemõtlemine ja enese-kriitika (2, lk 18). Haridus peaks seega tegema inimesed teadlikuks oma juurtest, andes neile tugipunktid, mille najal määratleda oma kohta maailmas, kuid ühtlasi peaks see õpetama austust teiste kultuuride vastu. Teiste kultuuride tundmine teeb inimese teadlikuks nii tema enese kultuuri ainulaadsusest kui ka terve inimkonna ühisest kultuuripärandist.

Eelöeldule tuginedes võib sõnastada religiooniõpetuse eesmärkide esimese ploki.

■ **Teadmiste andmine** religioonidest, maailmavaadetest ja kultuuridest, millega seostub orgaaniliselt oma kultuuri tundmaõppimine. See nn religioosne keeleoskus annab võtme maailma kultuuripärandi mõistmiseks.

■ **Avatud identiteedi** kujundamine, kus noor inimene oma kultuuri tundes orienteerub teistes kultuurides ja religioonides. Sellele saab rajaneda tolerantsus ja sallivus.

■ **Religioosse harituse** pinnalt sündiv dialoogivõime saab luua eeldusi konfliktide ületamiseks.

2. **Turumajanduse** tingimustes kujundab maailma palet ja väärtushinnanguid järjest enam raha. J. Hull on üks

paljustest teoloogidest, kes väidab (1999), et raha on saamas meie ajastu uueks jumalaks, mis kõikvõimsana kontrollib maailma ja mille soosingut igaüks võita soovib. Rahamaailma põhireegleid on pragmatism, inimestki nähakse vaid inimkapitalina, mille väärtust mõõdab kasulikkus ja tarbimisvõime. Üheülbalise massikultuuri levik ja piiritu tarbimismentaliteedi afišeerimine vajavad vastukaalu. Probleem on ka edukusefilosoofia ja utilitarismi heistumine hariduspoliitikas, kus tagaplaanile jäävad sotsiaalsed probleemid ning unustatakse vaimsed väärtused ja isiksuse terviklik harmooniline areng. 21. sajandi haridusfilosoofia visandamisel on Karan Singh kirjutanud: "Holistlik haridus peab tunnustama inimeseksuse mitmemõõtmelisust, tema füüsilist, intellektuaalset, esteetilist, emotsionaalset ja vaimset mõõdet, ning sel viisil lähenema igiamusele unistusele terviklikust indiviidist, kes elab harmoonilisel planeedil" (17).

Sotsiaal- ja ökoloogiaprobleemid on tõsine väljakutse haridusele. Suureneb marginaliseerunud inimgruppide hulk: tööpuudus, vaesus, katkenud haridusteega tänavalapsed. Inimesed, kes püüavad mured unustada meelemürkide abil, on reaalsus nii arenenud riikides kui ka tänases Eestis. Sotsiaalse deprivatsiooni nõiarangi langemise risk on viimastel aastatel Eestis oluliselt kasvanud (6, lk 11 jj).

Sellele probleemile hariduse kaudu lahendust otsides väidab Singh: "Peame koostama hoolikalt struktureeritud, globaalse ulatusega kavad, mis põhineksid ühemõttelisel eeldusel, et inimkonna püsijäämises on vaja loovat ja kaastundlikku globaalteadvust. Meie uues haridusmõtlemises peab vaimne mõõde saama keskse tähtsuse. /- - / Me peame soosima armastust ja kaas-tunnet, hoolimist ja heategevust, sõprust ja koostööd."

Kohusetunne keskkonnakaitse ja säästliku arengu suhtes on vältimatu eeldus maailma edasikestmiseks. Arusaam, et me pole maailma saanud päranduseks oma esivanematelt, vaid võtnud selle laenuks oma lastelt, vajab tänapäeva tarbimiskeskuses maailmas palju selgemat teadvustamist.

Sellest kontekstist joonistub religiooniõpetuse teine eesmärkide rühm.

■ **Vaimsete väärtuste** teadvustamine ja hindamine.

■ **Kriitilise suhtumise** kujundamine massikultuuri ning tarbimismentaliteeti.

■ **Sotsiaalse tundlikkuse ja vastutustunde ning keskkonnasäästliku käitumise** kujundamine.

■ Vastavalt ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni vaimule **igauht väärtustava inimesekäsitluse kujundamine**.

3. **Kõlbeline kasvatus** on neid valdkondi, kus pörkuvad eriti teravalt reaalsus ja ideaalid. Postmodernistlikus maailmas on tavaks rääkida väärtuste suhtelisusest, piirid aktsepteeritava ja taunitava vahel ähmastuvad. Lubatuna näib kõik – individualismi kuulutamine ülimaks käitumisjuhiseks, vägivaldla propageerimine või ennasthävitav käitumine. Sirkka Hirsjärvi on tabavalt märkinud: "Sõnade ja seisukohtade tasandil pooldatakse ühte väärtuste kogumit, käitumise tasandil aga ollakse teise väärtustemaailma vangid. /- - / Sellises olukorras saavad noored kergesti aru, et ühiskonnas oluliseks peetavatel väärtustel ei ole tegelikku kandepinda" (3, lk 8). Kõlbeline kujunemine on aga oma arenguliste seaduspärasustega protsess, mis nõuab sisemiselt omaks võetud põhimõtetega autonoomse moraali ni jõudmiseks järjepidevust (9, lk 67 jj).

Teoloog ja filosoof Hans Küng on väitnud, et globaalse eetika on inimkonnal raske, kui mitte võimatu ellu jääda (8, lk 6 jj). Selle eetika neli nurgakivi on kõigis kõrgreligioonides sõnastatud põhimõtted, mis meie kultuurikontekstis on tuttavad Dekaloojist: vajadus kaitsta elu (Ära tapa!), austada omandit (Ära varasta!), taotleda tõde (Ära anna valetunnistust!) ning lugupidamine inimestevahelistes suhetes ja perekonna väärtustamine (Ära hõra!).

Kiiresti muutuv maailmas ei ole võimalik õpilastele kaasa anda valmis käitumisretsepti. Varasemad põlvkonnad ei ole pidanud tegema nii suurt hulka valikuid ja otsustusi, nagu kiirelt muutuv elu tänaastelt noortelt nõuab. Seega omandab noore inimese kõlbelise arengu suunamine, tema ettevalmistamine vastutustundlike küpsete valikute tegemiseks erilise tähtsuse. Üldinimlike püsiväärtuste teadvustamine on inimväärsel ühiskonna arengu alustala.

Nõnda võime sõnastada religiooniõpetuse eesmärkide kolmanda plokki.

■ Toetada järjepidevalt õpilase **kõlbelist arengut**.

■ Kujundada oskusi **teadlike ja vastutustundlike valikute** tegemiseks.

■ Anda noorele eluks kaasa **“eetiline selgroog”**, mis aitaks toimida erinevates olukordades.

Pilk ajalukku: reformitud usuõpetuse kogemus

Eesti religioonipedagoogilise mõtte kogemustepagasist on paljudi õppida. 20. sajandi alguse tulistes vaidlustes sündinud usuõpetuse reform seadis aine õpetamise uutele alustele (18, 19, 20). Keskseteks märksõnadeks said vabatahtlikkus, mittekonfessionaalsus, lähtumine pedagoogika printsiipidest, õpilasekesksus, integratsioon. Usuõpetuse läbivaks eesmärgiks sai kõlbeline kasvatus – kesksemaid väärtusi Peeter Põllu kasvatusväärtuste klassifikatsioonis (13, lk 24 jj).

Metoodiliste soovitude osas kirjutas Pöld: “Terve käsitus peab põhisihti selles nägema, et õpilane esitatavaid asju sisemiselt kui kõige kõrgemaid väärtusi läbi elab, mis elule sihi ja suuna annavad. Mitte valmis usulisi formeleid, ettekujutusi ja mõisteid ei tule lastele pakkuda /---/, vaid kõige pealt kogemusi ja elamusi kokkupuutumises mitmesuguste situatsioonidega, sündmustega, isikutega.” (12, lk 7). Seega rõhutas ta abinõudena eluliste olukordade ja probleemide üle arutlemist ning positiivsete eeskujude andmist.

Johan Kõpp nägi usuõpetust ainena, mille eesmärk on tutvustada toonase usuõpetuse keskset valdkonda, kristlust, mitte kitsa, eluvõõra, eluvaenulise mõtte- ja teoviisina, mitte kuulutusena, vaid elu- ja maailmavaatena, millest saab lähtuda kogu inimese käitumine, seega oli selle keskmeks kristlus kui eluviis, kindlasisuline käitumine ja suhtumine kaasinimestesse. Siin näeme kristluse rolli sotsiaalse õigluse teostumise abinõuna ühiskonnas.

Otsides vastust küsimusele, kas usuõpetuse olulisima eesmärgi, kõlbeliselt arenenud, vastutustundelise ja küpse isiksuse kujunemisel saab lähtuda vaid kristlikust kontekstist, väidab J. Kõpp, et eeltoodud kvaliteedid võivad olla võima-

likud ka teistes religioonides, kuid kasvatusüsteemi aluseks ei saa võtta võõrast kultuurikonteksti. Nii oli J. Kõpu jaoks kristlikelt alustelt lähtuv usuõpetus kultuurilise järjepidevuse oluliseks teguriks (7, lk 5). Tervikpildi huvides tuleb märkida, et uuendatud ainekavasse lisati ka maailma usundite kursus.

Neid seisukohti on oluline kõrvutada kasvatuselaimate eesmärkidega, mida J. Kõpp nägi järgnevalt: “Õige kasvatus ja kasvamise eesmärgiks on täiuslik isiksus, kes teeb, mis tõesti õige ja hea, tahab jääda kindlaks selles, mis ta on leidnud hea ja õige olevat, jõuab teoks teha seda, mida ta tahab, on teadlik oma vastutusest, suudab toime tulla eluga, tema raskuste ja ülesannetega” (7, lk 4).

Reformitud usuõpetuse parim proovikivi oli õpilaste suhtumine – peagi õppisid seda vabatahtlikku õppeainet praktiliselt kõik õpilased (18, lk 53 jj). See on muide põlvkond, kes tänaseski Eestis usuõpetuse vajadusele tähelepanu juhib.

Kokkuvõtteks

Kui kõrvutada religiooniõpetuse eesmäärke globaalses kontekstis, reformitud usuõpetuse põhimõteteid ja siintoodud noppeid uurimistulemustest, võib öelda, et religiooniõpetusel võiks olla oluliselt suurem roll meie hariduselusel, kui seda võimaldab praegu valikaine staatuses vähestes koolides õpetatav aine. Religiooniõpetus ei ole anakronism. Selles on oluline potentsiaal riiklikus õppekavas sõnastatud üldhariduse eesmärkide saavutamisel, noorte ettevalmistamisel eluks tänases maailmas.

Kirjandus

1. Common discussion paper of EAWRE, ECCE, EFTRE, ICCS, IV and RE-Network, 1997. Towards Cooperation in RE in Europe, 1999. Materialien und Berichte des Comenius-Instituts Nr 15. Münster.
2. Delors, J. Õppimine – varjatud varandus. 21. sajandi hariduse rahvusvahelise komisjoni aruanne UNESCO-le. The Estonian National Commission for UNESCO, 1999.
3. Hirsjärvi, S. Kasvatuse väärtused ja eesmärgid tänapäeval. In via educationis. Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 4. Tartu, 1998.
4. Hull, J. M. Spiritual Education, Religion and the Money Culture. James C. Conroy (ed.). Catholic Education – Inside Out/Outside In. Dublin, Veritas, 1999.
5. Hull, J. M. Christian Education:

Sufficient or Necessary? Epworth Review, Volume 24, Number One, January, 1997.

6. Kraav, I. & Kõiv, K. Sotsiaalpedagoogilised probleemid üldhariduskoolis. Tartu, 2001.

7. Kõpp, J. Usulise kasvatusel ülesanded. Kristlik Kasvatus, 2, 1994. (116).

8. Küng, H. A global Ethic and Education. British Journal of Religious Education. Volume 18, 1996, No 1.

9. Lindgren, H. C. & Newton Suter W. Pedagoogiline psühholoogia koolipraktikas. Tartu, 1994.

10. Loccum Statement 1990. European Perspectives of Education. Contribution of Theology to Education, A Challenge to Europe. September.

11. Ng, Greer Anne Wenh-In. Religious Education in an Age of Globalization. Glimpses of a Conversation. Religious Education, vol 97, no 3 Summer 2002. 199–207.

12. Pöld, P. Usuõpetuse ainekava algkoolile. Tallinn, 1923.

13. Pöld, P. Üldine kasvatusõpetus. Tartu, 1993.

14. Raunio-Hannula, O. Uskonnonopetus Virossa lukiolaisen näkökulmasta. Helsingin Yliopisto, 2001.

15. Schreiner, P. (Ed.) Religious Education in Europe. Münster, 2000.

16. Schreiner, P. Spinder, H., Taylor, J., Westman, W. Committed to Europe's Future. Contributions from Education and Religious Education. A Reader. Münster, CoGREE, Comenius-Institute, 2002.

17. Singh, K. Haridus globaalühiskonnas. – Delors, J. Õppimine – varjatud varandus. 21. sajandi hariduse rahvusvahelise komisjoni aruanne UNESCO-le. The Estonian National Commission for UNESCO, 1999. 219–222.

18. Valk, P. Ühest heledast laigust Eesti kooli ajaloos. Tallinn, 1997.

19. Valk, P. Peeter Pöld usuõpetuse ümberkorraldajana. – Pedagoogika artiklite kogumik. Eesti Riigikaitse Akadeemia Toimetised. Tallinn, 1998.

20. Valk, P. Johan Kõpp ja kooli usuõpetus. Johan Kõpp 125. Tartu, 2000.

21. Valk, P. From Soviet Atheism to National Identity. A Specific Background for Religious Education in Estonia. Panorama, 2000, Vol. 12, No 1.

22. Valk, P. Religiooniõpetuse mudelid Euroopas. Usuteaduslik Ajakiri 1/2002, 50. 82–110.

23. Who's Who in RE in Europe. Münster, 1998.

Oxfordi ülikooli omaaegne zooloogiaprofessor David Hay jagab seisukohta, et spirituaalsus on inimese kaasasündinud omadus, mis etendanud *homo sapiens*i arengus olulist rolli.

Lapse spirituaalsus

Artikkel põhineb 2002. a detsembris Helsingi Ülikoolis toimunud lapse spiritualiteedi sümposiooni ettekandel. 1998. a ilmus raamat "The Spirit of the Child" (autorid dr David Hay ja dr Rebecca Nye, kes töötab uurijana Cambridge'i ülikooli teoloogia ja religiooniuringute keskuses).

David Hay

loodusteaduste doktor

- Väike tüdruk istub vaikselt õhtul tule ääres, vaadates üksisilmi sütesse.
- Poiss seisab õhtul akna all ja vaatab voodisse mineku asemel tähistaevast.
- Laps nutab, sest on leidnud oma hamstri surnuna.

Mis mõtted keerlevad nende laste peas? Kas seal võib olla midagi spirituaalset?

Kas spirituaalsus on lastele loomumane?

1990. aastatel Nottinghami ülikoolis läbi viidud nelja-aastase uurimisprojekti käigus püüdsin leida neile küsimustele vastust. Lähtusime seisukohast, et spirituaalsus on inimesele kui bioloogilisele olendile loomumane. Idee pärineb Oxfordi ülikooli zooloogiaprofessorilt Alister Hardyilt, kes esimest korda esitas

oma vaated 1963–1965, olles tookord Aberdeeni ülikooli loodusloo õppetooli juhataja. Hardy meelest oleme "religioossed loomad". Igapäevane elu tegi meie kauged eellased teadlikuks seotusest teispoorsuse ehk transtsendentsiga. Spirituaalsus on bioloogiline eelsoodumus, mis avaldub enam või vähem universaalselt maailma kõigis religioonides. Looduslik valik soosis seda eelsoodumust, spirituaalsus aitas olelusvõitluses ellu jääda.

A. Hardy pakub tõsiseltvõetavat vastukaalu reduktsionistlikele teooriatele, mis püüavad seletada religiooni kui eksitust: Marxi religioon kui oopium rahvale; Freudi väide, et usuline kogemus on sümptomaatiline neuroosile või psühhosile; spirituaalse kogemuse seostamine sotsiaalse "käärimisega" (Durkheim).

Minu uurimused aastast 2000 kinnitavad, et spirituaalsus on omane suurele osale inimestest. 76% Suurbritannia elanikest tunnistas, et neil on olnud spirituaalseid kogemusi. Kontrast regulaarselt jumalateenistusel käijatega (vähem kui 8% elanikkonnast) on märkimisväärne.¹ Kultuuris, kus inimesed võõrduvad institutsionaliseerunud religioonist, õpib enamik meist ühiskondliku surve all oma spirituaalsust peitma või nimetama seda teise nimega. See tähendab aga loomumase eitamist. Kuigi enamik inimesi tunnustab, et kogemusel on spirituaalne dimensioon, on see tabu, kõik sellega seonduv läbi mõtlemata ja selgelt sõnastamata. Sellest ei kõnelda avalikult, seda kiputakse unustama.

Kõige tõenäolisem koht, kust spirituaalsust otsida, peaks olema laste

mõttemaailm – enne hoiaku omandamist, et tegu on millegi ebaolulisega. Viisime 36 kuue- ja kümneaastase lapsega Nottinghami ja Birminghami kahest algkoolist läbi kvalitatiivse uuringu. Ainult kuus last oli kirikuga formaalselt seotud, kolm moslemid.

Pidime leidma vastuse küsimusele, kuidas määratleda spirituaalsust religioosest kultuurist lahutatud lastel, kuidas seda sekulaarses kultuuris ära tunda. Kui Hardy on õigus, peab spirituaalne teadvus olema loomuomane kõigile *homo sapiens*i liigi esindajatele. Alustuseks valisime kolm sisemiselt seotud spirituaalse tundlikkuse *resp.* teadlikkuse kategooriat.

1. Hetke teadvustamine

Inimese mõtted tegelevad suure osa ajast abstraktsioonidega. Meenutame minevikusündmusi, teeme tulevikuplaane. Selle kõrval teadvustame siiski ka käesolevat hetke, seda, mis on siin ja praegu. Arengupsühholoog Margaret Donaldson Edinburgh'i ülikoolist räägib "siin ja praegu teadlikkusest" kui hetke mudelist (*point mode*), pidades seda mõtlemise kõige fundamentaalsemaks mudeliks, mis säilib ka siis, kui laps omandab nn lineaarse mudeli (*line mode*) – võime mõelda sellest, mis oli ja mis tuleb. Hetketeadlikkust väärtustavad kõik religioonid, nii ida kui ka lääne palvepraktikas on see tõusnud väga kõrgele keerulisuse astmele. Prantslane Jean Pierre de Caussade, 18. sajand, räägib otsesõnu "käesoleva hetke sakramendist". Hetketeadvus on lapsepõlves universaalne.

2. Olemise imelisus

Olemise imelisuse hoomamise all pidasime silmas neid elamise kogemusi, mis on põhimõtteliselt haaramatud. Seda, mis painas Schellingit ja Heideggeri, kui nad küsisid, miks üleüldse midagi on, selle asemel, et mitte olla. Väikese lapse jaoks ei pruugi range vahetegemine loomuliku ja üleloomuliku vahel olla mingi probleem. Tema müstikameele võivad äratada väga igapäevased asjad, näiteks leegi süttimine tiku tõmbamisel, lambituli lülitivajutusest. Kas laste müstikatunnetus võrsub sama sügavast kogemusest kui kontemplatiivse filosoofi või teoloogi oma?

3. Väärtuste hoomamine

Tänapäeva psühholoogiasse, mis tähtsustab üle intellekti tunnete arvel, tuleb suhtuda väga kriitiliselt. Tunded on väärtushinnangute mõõt. Asjad, mis kõige enam korda lähevad, seostuvad meie sügavaimate tunnetega. Laste väärtushinnangute kujunemine sõltub otseselt nende igapäevastest rõõmudest ja muredest. Kaasa mängib uudishimu ja tähenduste loomise pidev protsess. Laste loomus on täis intuiitvust igatsust teada, nende ees seisvad küsimused on oma olemuselt spirituaalsed. Kes ma olen? Miks ma olen olemas? Mille või kelle ees olen vastutav?

Vestlused lastega

Järgmisena võtsime need spirituaalsuse kategooriad lastega vesteldes kõne alla. Doktorant Rebecca Nye juhtis jutu meid huvitavatele teemadele, vältides teadlikult religioosset keelt, välja arvatud juhul, kui lapsed selle ise spontaanselt kasutusele võtsid. Abiks olid artikli alguses tutvustatud pildid. Küsisime: mis sa arvad, mida see tüdruk tulle vaadates mõtleb, mida mõtleb poiss tähti vaadates? Tihti projitseerivad lapsed ennast pildil kujutatud olukorda ja pakuvad vastuseks oma mõtteid. Näiteks poiss, kelle vanemad olid hiljuti lahutanud, arvas, et tulle vaatav tüdruk mureseb oma vanemate lahutuse pärast. Vestluste analüüsil selgus, et polnud ühtki spirituaalsuseta last, kuigi see avaldus väga isikupäraselt. Kaks näidet.

Ruth

Ruth oli õnnelik, stabiilsest kodust pärit kuueaastane tüdruk. Anglikaani kiriku pühapäevakoolis käimine meenus talle alles siis, kui küsiti, mida ta nädalavahtusel teeb. Erilist rolli kirik tema mõttemaailmas ei mänginud: "Ma ei taha sinna eriti minna, seal on nii igav." Samas tuli esile Ruthi rikas religioosne kujtlusvõime ja oskus märgata enda ümber imelisi asju. Tema isikupärane keel sisaldas esteetilisi ja loodusest inspireeritud kujundeid. Taevast kujutas ta nii: "Lõhnaõlipilv, kullast seinad ja vikerkaar ulatub üle Jumala trooni... aga see on läbipaistev udu, nagu... ma ei oska seletada... nagu lõhn. Tõeline lõhnapilv, armas lõhn... selline lõhn, mis on, kui ärkad hämaral talvehommikul ja siis, kui

magama lähed ja kui ärkad üles ja linnud sädistavad ja viimased lumepiisad sulavad ära ja tuules värelevad puuladavad ja on kevadhommik. See polegi mingi aastaaeg tegelikult, see on lihtsalt rõõmupäev, iga päev."

Kujundirikkus looduses toimuvate muutuste märkamisel iseloomustas tema kommentaare ka täiesti mittereligiooskes kontekstis. Kui tal paluti vestluse käigus joonistada ükskõik mida, vastas ta: "Mulle meeldib loodus... lihtsalt, sest meeldib. Ja nii ilus on maailmas olemas olla." Ruthi spirituaalsuse isikupära heiaustus samuti religioosete teemade puhul. Arutledes, mis võiks teha panna mõtlema Jumalast, leidis ta: "Kui ma näen näiteks, kuidas puud lähevad õide. Kevadel. Aga kui ma näen Walesis lambaid, oh, ma hakkam keksi- ma ja hüppama!"

Ruth leidis ka ise, et tema võime asju näha on eriline. Kogu tema suhtumine tundus olevat suur tänulikkusetunne – looduse, ilu ja oma võime eest seda tajuda. Samas märkas ta sedagi, et mõned inimesed on selle suhtes hoolimatud: "Kõik on nii kena, maailm, loodus, aga inimesed hävitavad selle ilu... Ükskord emme rääkis, et ta oli näinud, kuidas keegi lihtsalt kallas prügi tee peale maha."

Tim

Kümneaastane Tim eitas igasugust religioosset kuuluvust. Ainult tema vanema käis kirikus, Timi arvates sellepärast, et see on viimane võimalus taevasse saada. Seetõttu ei sobinud uurida Timi nägemust traditsioonilistest religioossetest mõistetest, nagu taevas, õnnistus või Jumala kohalolu tajumine. Sellele vaatamata puudutas suur osa vestlusest religioossete teemasid laiemas mõttes: loomade reinkarnatsioon, elu pärast surma, moraal, vaba tahe.

Timi arutlusi iseloomustas sisemine heitlikkus, vihjed spirituaalsele sattusid omavahel konfliktiks. Tim ütles tule ääres istujat vaadates, et tüdruk on üksildane ja mures, mõtleb ilmselt vanemate lahutusest ning maadleb mingi probleemiga, millest ta teistega rääkida ei saa. Ebamugavustunde ja heitluse pitsit iseloomustas ka aukartuse, tähenduslikkuse ja olemise imelisuse tunnetamist.

Kas on olemas üks tõeline Jumal?

Spirituuaalsus kunstniku kujutlusena. Nobeli rahupreemia laureaatide kingitus Rooma linnale.

PILLE VALGU foto

Kuidas me võime toime tulla lõpmatuse mõistatusega?

“Mõnikord ma mõtlen, kas on olemas üks Jumal... Kõik inimesed, hästi, enamik inimesi usub ühte Jumalasse, ja erinevad inimesed usuvad erinevatesse jumalatesse. Milline Jumal siis õige on? Ma lihtsalt ei oska seda välja mõelda. Mõnikord ma mõtlen, mis on universumi taga, mis see tähendab, et universum on lõpmatu ja läheb igavesti edasi. Ma lihtsalt ei tea. Mis see tunne on? Kui ma universumist mõtlen, siis see päris häirib mind, sest ma ei suuda leida õiget vastust või sellele lähedalegi saada. Ja siis lihtsalt imestad.” Tim kirjeldas, kuidas oli saanud palvele vastuse ja tundis ennast seepärast väga ebakindlalt. Kaalutluse, kas oli tegemist tõelise vastuse või lihtsalt kokkusattumusega, võttis ta kokku niimoodi: “Sellest mõtlemine ajab närvi, sest sa ei saagi leida õiget vastust ja mõtled oma ajud sõlme.”

Tim arutles, kas religioosne käitumine on siiras või pigem harjumus. Ta üritas defineerida spirituuaalset kogemust kui emotsionaalset liigutust ja meenutas, et nooremata oli tundnud midagi, mis võis olla “Jumala juhatus – mingi mõju, mis kujundab su elu”. Ta kirjeldas meelsasti ebatavalisi kogemusi ja tundeid, mida oli kirikus ja pühasid kohti külastades või

õõsiti tundnud. Kuid need olid siiski enamasti negatiivsed tunded – Tim kasutas sõnu “hirmutav”, “värisema”, “külm”. Teda piinas kahtlus säärase kogemuste kehtivuse ja tähenduse üle, ta arvas, et silmad lihtsalt petsid või oli tegemist meeletu, kokkusattumuse, juhusega. Kui tal paluti arutleda, kas temavanustel võib esineda usulisi kogemusi (näiteks Jumala kohalolu tajumine), kommenteeris ta kaudselt kontrasti enda juurdleva ning teistele lastele omase spirituuaalsuse vahel: “Ma arvan, et nad lihtsalt vaatavad ja mõtlevad, et vau! ja ohh!, aga unustavad nähtu tegelikult ega mõtle, kuidas see tekkis.”

Timi arvates ei arenda lapsed oma tähenduslikku mõtlemist piisavalt, võrreldes tema enda sisemiste võitluste ja probleemidega. Kahtlemata on Timi mõtisklused spirituuaalsed, tema spirituuaalne teadlikkus aga peab võitlema ja elama koos pika kultuuritraditsiooniga, mis väidab, et need otsingud on illusoorseid.

Spirituuaalsuse identifitseerimine

Andmete interpreteerimise käigus, võrreldes vastuseid erinevate teooriatega, üritasime leida tuumkategoriat, mis sidustaks uuritavat fenomeni. Nimetasime selle suhteteaduslikkuseks (*relatio-*

nal consciousness).² Tegemist on teadustamisega, et kõik on kõigega seotud ja Mina olen selles suhetevõrgustikus osaline. Kui Hardy bioloogiline hüpotees peab paika, on suhteteaduslikkus olemas kõigil inimestel, Ruthil ja Timil, usklike ja neil, kes peavad usku rumaluseks. Tähendab, lastele ei saa spirituuaalsust õpetada, sest see on sündimisest saadik olemas. Kuid spirituuaalsuse eest on tarvis hoolt kanda, seda arendada.

Läänemaailmas kasutatakse spirituuaalsusest kõnelemiseks ülekaalukalt kristlikku keelt, millega see ka täiskasvanute ja laste mõtlemises seostub. Samal ajal on religioossed uskumused muutunud paljude laste, eriti põhikooli lõpuealiste silmis ebausaldusväärseks või kaheldavaks, vähemalt suures osas Lääne-Euroopas, ka Austraalias. Negatiivsed assotsiatsioonid kahjustavad laste spirituuaalsust. Massikultuur rõhutab agressiivse individualismi ja tarbimismentaliteedi ekstreemseid vorme, mis moonutavad spirituuaalsest teadlikkusest tulenevaid ühis- ja keskkondlike väärtushinnanguid.

Suhteteaduslikkuse arendamine

Laste spirituuaalsuse arendamine on see-ega erilise tähendusega. Traditsiooniliselt püüab seda teha kirik, esitades spirituuaalse teadlikkuse igapäevaseid ilminguid (jumalateenistus, palve, vaikus, meditatsioon), rituaali ja Suurt Narratiivi. Spirituuaalne teadlikkus mõjutab kogu elu. Suurbritannias ja mitmetes teistes Euroopa maades on selline kultuuriline kokkukuuluvus aga kadunud. Timi spirituuaalsusest saab tõenäoliselt salajane eraasi või hülgab ta selle kui kahtlase rumaluse. Timi jaoks oleks see suur kaotus, kui aga temataolisi on palju, tekivad sotsiaalsed ja poliitilised probleemid. Surve alla sattunud spirituuaalne teadlikkus lakkab toetamast ühiskonna arengut.

Alternatiivi peaks lastele pakkuma religioosne haridus. Vahel süüdistatakse usuõpetajaid õpilaste “pööramises”. Märksa usutavam on siiski hoopis vastupidine situatsioon. “Pööramine” viitab maailmavaate eesmärgikindlale kitsendamisele, kus teisi vaatenurki enam ei aktsepteerita. Vaevalt suudavad seda teha religiooniõpetajad meie sekulariseerunud kultuuris. Pigem on meid kõiki pööranud domineeriv ilmalikkus.

Meie esmane ülesanne on aidata lastel vabaneda monistlikust maailmakäsitlusest. Sellel ülesandel on kolm tahku.

Avatud meel

Reaalsuse dogmaatiline interpreteerimine on sama, mis füüsiline pimedus. Õpilased teavad juba ette, et tunnis räägitu ei kuulu vaidlustamisele. Eelarvamusdest vabastamisel on abiks dekonstruktsiooni harjutused, üks lihtsamaid võimalusi on mitmetähenduslike piltide kasutamine, näiteks Neckeri kuup. Tavaliselt tuntakse selles diagrammis kohe ära kuup, sest see on üks tavalisemaid vorme, millega kokku puutume, tavaline ruumide kuju. Seda joonterägastikku aga võib näha ka kui halvasti lihvitud teemanti või imeliku kujuga püramiidi, mille tipp ära lõigatud. Seda võib näha isegi tasapindsena, kuigi raskustega – kultuurilistel põhjustel. Filosoof Don Ihde illustreerib seda järgmiselt. Kujutlegem, et märk kujutab tootemid, mida kannavad sünnist surmani ühe Amazonase indiaanihõimu liikmed: putuka stiliseeritud kujutis, kuus jalga sirutuvad väljapoole, kuusnurkse kujundi servade poole. Seda meeles pidades suudetakse diagrammi tasapinnalisena näha, kuigi see muutub kiiresti tagasi kuubiks. Aga kui lääne inimene peaks indiaanlastele, kes elavad vihmametsas ja pole varem ühtki kuupi näinud, selgitama, et kujundit saab näha kuubina? Tõenäoliselt ütleksid nemadki, et suudavad kujundit kuubina vaadata, aga see muutub kiiresti tagasi putukaks. Analoogia religiooniõpetuse tunnis toimuvaga on ilmne. Dogmaatilisse skeptitsismi sotsialiseeritud õpilastel on raske näha tegelikkuse teisi interpretatsioone. Dekonstrueerivad harjutused võivad teha ruumi teistele nägemisviisidele, sh ka religioossele.

Siin ja praegu: Mina tundmaõppimine

Hetke mudel ümbritseva tajumises asendub täiskasvanueas enamasti lineaarse mudeliga. Seepärast on oluline arendada keskendumisostkust, oma mõtete ja tunnete jälgimist. Hetke väge võivad meenutada neile, kes oma varajase lapsepõlve hetke mudelist üsna kaugel, praktilised harjutused. Näiteks võib lihtsalt süüa õuna, jälgides seda aeglaselt, teadlikult ja keskendunult. Isegi täiskas-

vanud on tavaliselt üllatunud, kui intensiivne võib olla teadlikuks saamine õuna füüsilistest omadustest, söömisega kaasas käivatest tajudest ja mõtetest.

Spirituaalsuse dimensioonide teadvustamine

Suhteteadvuslikkuse ja eetika vahel valitseb kindel seos. Sageli arvavad isegi religioossed inimesed, et spirituaalne elu on eraasi, millel pole midagi tegemist igapäevase sotsiaalse ja poliitilise eluga. See teeb ühiskonnale suurt kahju. Ebaõiglusevastased poliitilised aksioonid lähevad vähe korda inimestele, kes on kaotanud sideme suhteteadvuslikkusega. Oluliselt raskemaks muutub sotsiaalselt sidusa ja moraalse ühiskonna loomine, kus inimesed tunneksid üksteise eest vastutust ja omavahelist sidet.

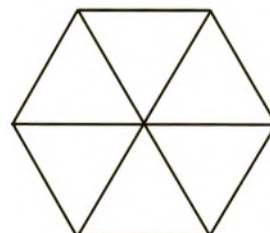
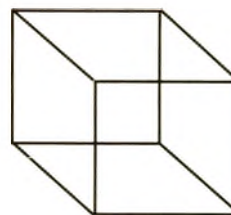
Lapse loomuliku suhteteadvuslikkuse äratamine loob võimaluse vaimseks ja eetiliseks arenguks, ühiskonna inimlikustumiseks. Meid ootab ees arvatistatud autoritaarne maailm, milles sotsiaalselt vastuvõetamatut käitumist takistab vaid tõenäosus jääda vahele. Spirituaalne teadvus võimaldab säilitada lootust inimlikuks kooseksisteerimiseks, eluks ühiskonnas, mis on üle individualismi ja võõrandumise luupainajast.

Viited

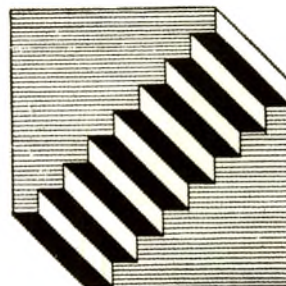
¹ Sarnaseid tendentse võib täheldada ka teistes Euroopa maades, vt Linda Woodhead, *Religions in the Modern World*. London & New York: Routledge, 2002. Eestiski viitavad analoogilisele nähtusele mitmed uurimused, näiteks EMOR-i küsitlus 1999, kus 50% vastanutest väitis, et nad usuvad, et "on olemas mingi vaim või taevane jõud", ja 22% ütles uskuvat isikulist Jumalat. (P. Valk)

² Et tegemist on uue terminiga, vajab see selgitavat kommentaari. Teadvuslikkust, teadlik olemist, tuleb siin mõista reflekteeritud teadlikkusena, mille kohta arengupsühholoogias kasutatakse mõistet metakognitsioon. Suhete aspekti puhul on oluline, et lisaks Mina–Teised seostele, on siia kaasatud ka Mina–Mina, Mina–Maailm ja Mina–Jumal.

Illustratsioonid vt Ants Juske. Kaksipidi pildid. Tln, 2002.

Nn Neckeri kuup.

Kas trepp viib üles või alla?

Kas vaas või kaks nägu?

Kas indiaanlane või eskimo?

Tartu Hugo Treffneri Gümnaasiumi religiooniõpetaja Toomas Jürgestein analüüsib gümnaasiumiõpilaste arusaamu religiooni ja teaduse suhetest.

Teadus ja religioon koolis

Toomas Jürgestein

Üheks keskseks küsimuseks, millest sõltub religiooni tõsiseltvõetavus koolis, on religiooni ja teaduse vahekord.

Esimesed fikseeritud tulemused Eesti õpilaste arvamustest teaduse ja religiooni vahekorra kohta pärinevad 2001/02. õppeaastast, kuid olen uurinud religioosseid vaateid ka varem. Küsimusele, kas religioon ja teadus on vaenlased ehk vastuolus, võõrad ehk sõltumatud või partnerid ehk teineteist täiendavad, vastati järgmiselt.

10. klassidest (n 66), kes ei olnud õppinud religiooniõpetust, arvas 62%, et religioon ja teadus on vaenlased, 22% – võõrad ja 16% – partnerid. 12. klassis (n 25), kus õpilased ei olnud religiooniõpetust õppinud, pidas 60% teadust ja religiooni vaenlasteks, 24% võõrasteks ja 16% partneriteks. Seevastu 12. klassi (n 30) õpilastest, kes olid õppinud kolm aastat religiooniõpetust, pidas religiooni ja teadust vaenlasteks 25%, võõrasteks 50% ja partneriteks 25% vastanutest.

Enam-vähem kattusid need arvud 2002/2003. aasta küsitlusega: 10. klassi

õpilastest (n 63), kes polnud veel saanud religiooniõpetust, arvas 55%, et teadus ja religioon on vaenlased, 14% pidas neid võõrasteks ja 31% partneriteks. Seevastu 11. klassist (n 34), kes on saanud ühe aasta religiooniõpetust, pidas 39% teadust ja religiooni vaenlasteks, 18% võõrasteks ja 45% partneriteks ning 12. klassist (n 34) 21% vaenlasteks, 21% võõrasteks ja 58% partneriteks.

Paar tüüpilist arvamust

- *Jumal elavat pealpool pilvi. Teadus on aga tõestanud, mis on pealpool pilvi, ja see pole teps mitte taevariik.* (10. klass)
- *Teadus põhineb faktidel, aga religioon uskumisel.*
- *Teadus on üleüldine, religioon võib olla ka väga individuaalne.* (11. klass)
- *Peab olema mõlemat, nii põhjendatud tõesid kui sisetunnet ja usku. Nad ei toeta teineteist otseselt, vaid kaudselt.*
- *Vastuolus nad küll olla ei saa. Muidu ei saaks ju ülikoolis teoloogiat õppida.* (12. klass)

Võib eeldada, et enamiku õpilaste seas valitseb vähemalt enne religiooniõpetuse tunde arvamus, et religioossed uskumused on vastuolus teadussaavu-

tustega. Kuna teadust käsitletakse enamasti kindla tõe allikana, järeldavad õpilased sageli eeldatavast vastuolust usuga, et religioon pole tõsine asi.

Ma ei ole optimist ega arva, et eelkirjeldatud suhtumisele oleks lihtne alternatiive pakkuda. Kunagi arvasin, et koolis piisab usu ja teaduse suhete käsitlemiseks maailmas levinuima skeemi õpetamisest: teaduse põhiline küsimus on *kuidas?*, religiooni põhiküsimus *miks?*. Lootsin, et õpilastel tekib religiooni ja teaduse suhetest arusaamisel nende vastandamise kõrvale uus loogiline skeem. Nii lihtsalt see ei käi. Enne gümnaasiumi väljakujunenud seisukohad ei muutu sugugi lihtsalt.

Õpilaste teadmiste allikad

Kindlasti sõltub teaduse ja religiooni vahekorra määratlemine õpilaste maailmavaatest. Tundub, et ühelt poolt valitseb gümnaasistide hulgas positivistlik usk teaduse ülimumslikkusse, teisalt ei suudeta hoiduda lisamast oma maailmavaatesse ka müstilisi kujutelmi. Seda kinnitavad küsitluse andmed (n 126), kus 58% gümnaasiumiõpilastest kinnitas end uskuvat tundmatut kõrgemat jõudu, 19% määratles end mitteuskliku

või ateistina, 9% uskuskis Jumalat, 14% esines muid vastuseid (saatus, hea juhus, midagi on).

Loomulikult tekib küsimus, missugused on õpilaste religiooniteadmiste peamised allikad. Palju on oletusi, vähe kinnitusi. Kuna gümnaasiumi 10. klassi õpilastest (n 63), kes polnud veel religiooniõpetust õppima hakanud, nimetas 26% oma religiooniteadmiste esmase allikana meediat ning 19% raamatuid ja ajakirju, võib arvata, et valdavalt on tegemist suhteliselt juhusliku ning erineval tasemel informatsiooniga. Tähelepanuväärne on asjaolu, et 17% vastanutest nimetas oma religiooniteadmiste olulisima allikana Piiblit (sama palju näiteks ka vanemaid ja vanavanemaid). Seletamata loetud Piibel võib teaduse ja religiooni vastandusele juhtida. Meenub Peetruse teise kirja manitsus: "Nendes on küll mõndagi raskesti mõistetavat, mida õppimata ja kõõkuvad inimesed väänavad nagu muidki raamatuid iseenesdale hukatuseks" (2Pe 3:16).

Küllalt vähe – vaid 7% vastanutest – nimetas esimesena leeri- või pühapäevakooli ja 7% usuõpetuse tunde koolis. Lisaks nimetas 7% vastanutest muid allikaid (sõpru, tuttavaid) või tunnistas, et ei tea religioonist midagi.

Suhteliselt süsteemite küsitluste tulemused on näidanud, et kirjalikest allikatest on noorte hulgas ülekaalukalt tuntuim usuajakiri Vahitorn, mida nimetas tervelt 35% küsitlenuist (n 121). Kardan, et seal toodud seisukohad laiendatakse kõigile kristlastele.

Näib, et vaid üsna vähestele õpilastele on sattunud kätte otseselt religiooni ja teadust käsitlevad teosed. Samas ei saa välistada nende teoste mõju õpilastele eelkõige vanemate ja õpetajate kaudu. Kui suur on väga veenva stiiliga materialistlikult positsioonilt lähtuva Richard Dawkinsi raamatute "Isekas geen" või eesti keeles ilmunud "Jõgi Eedenist" mõju? Minu kogemuse põhjal on ta paljude bioloogide üks lemmikautoreid. Kuivõrd teatakse Pierre Teilhard de Chardini vaateid? Kas Johannes Esto Ühingu välja antud "Teaduse ja religiooni dialoog", 1996, on jäänud ainult kitsa ringi siseasjaks? Kuivõrd antakse religioonivastane tõlgendus näiteks Robin McKie raamatule "Ahvina sündinud" (Varrak, 2001) ja samasisulisele BBC filmile? Kuivõrd mõjutab veel nõukogudeaegne ateistlik kir-

jandus? Need on küsimused, millele mul praegu selget vastust ei ole.

Usun, et kristlastele omistatakse fundamentalistlikust piibliseletusest tuleatud seisukohti, näiteks Tallinnas ja Tartus esinemas käinud soome arsti Pekka Reinikaise levitatud nn uue maa kreatsioonistide vaateid, mis eitavad evolutsiooni ja otsivad maailmast käegakatsutavaid tõendeid Jumala loomistööst. Loomulikult ei võta teadusmaailm neid tõsiselt, kuid vähe informeeritud inimesi võivad need vaated segadusse ajada (5).

Ilmselt pole loomisega seotud fundamentalistlike käsitluste aktiivse propaganda üks tulemus mitte kreatsioonistlike vaadete levik, vaid arusaamise tekitamine, et teadus ja religioon on lepitamatud. Kindlasti peaks mainima veel E.E.L.K. praosti Edgar Heinsoo teost "Usk ja teadus", kus ta kirjutab: "On ilmne, et üks tõeline evolutsionist ei saa olla kristlane ja vastupidi! Kõik, kes püüavad ühitada ja kooskõlastada Jumala poolt loomist evolutsiooniteooriaga, on enda südamest Jumala juba välja lülitanud. On õige, et leidub ka neid, kes väidavad, et kõiki Piiblis esinevaid tekste ei saa võtta sõna-sõnalt. Need räägivad aga lihtsameelselt endi vabanduseks ja ei tunne Piiblis esitatud hoiatusi Piibli tekstide väänamise ja vääriti tõlgendamise eest!" (2, lk 87). Raamat on ilmunud EELK kirjastusosakonna vahendusel, küll autori kulu ja kirjadega, mistõttu ka Eesti suurim kirik on nende vaadete levitamiseks kaudselt seotud.

Vastuolude postuleerimine teaduse ja religiooni vahel ei pärine ainult fundamentalistlikult meeletatud kristlastelt. Kirjastuselt Olion "Maailm ja mõnda" sarjas ilmunud Hans-Joachim Zillmeri raamatus "Darwini eksitus", 2001, kasutatakse klassikalisi uue maa kreatsioonismi argumente UFO-de olemasolu kinnitamiseks. Samuti märkasin imestusega mitmes Rahvusvahelise Krishna Teadvuse Ühingu välja antud raamatus evolutsionismi teravat eitamist. Näiteks "Elu sünnib elust", Hommikused jalutuskäigud Śri Śriimad A. C. hakivedanta Swami Prabhupadaga: "Darwin ja tema järgijad on petised. Kui algselt kõrgemaid liike ei olnud, siis miks nad praegu eksisteerivad? Või miks madalamad liigid ei ole välja surnud. Me võime tänapäeval kohata nii mõtlemisvõimelist isiksust kui ka rumalat eeslit. Miks need mõle-

mad olendid samaaegselt eksisteerivad? Miks eesel ei ole kõrgemale arenenud ja algsel kujul kadunud. Miks ei ole me kunagi näinud ahvi, kes sünnitab inimese? Darwinistide teooria selle kohta, et inimelu algas niisugusel ja niisugusel ajajärgul, on nonsenss."

Teisalt pole religiooni ja teaduse vastuolu deklareerimisest ajakirjanduses suutnud hoiduda ka tuntud materialistliku maailmavaate apoloogidid, mis on samuti teaduse ja religiooni vastandamist soodustanud (3; 7).

Omamoodi sümbol teaduse ja religiooni nägemisele konfliktsetena on ka interneti Neti otsingumootoris kaks esimest vastust päringule *usk* ja *teadus*. Esimene aadress viitab Tarmo Nurme 1997/98 Rummu vanglas kirjutatud "Filosoofiliste vihikute" 1. osale (<http://kodu.neti.ee/~dx222a/phil1.html>), mis lähtub teaduslikust materialismist, teine aadress uue maa kreatsioonismi esitava grupi koduleheküljele "Usk ja teadus" (www.usk.ee/uskjateadus/). Mõlemad pooled eeldavad konflikti olemasolu, üks eitab religiooni adekvaatse maailmatajuna, teine peab evolutsiooni läbinisti valeks.

Kogemusi Euroopast

Valdavas osas Euroopas on religiooniõpetus kohustuslik aine (6, lk 88) ning loomulikult kuuluvad vaadeldavate teemade hulka ka teaduse ja religiooni suhted. Inglismaa õppekava järgi tuleks teaduse ja religiooni suhete teemat käsitleda juba esimeses kooliastmes (5–11-aastased). Ka Šotimaa ainekavades asutakse nende probleemidega tegelema 11–12 aasta vanuselt. Eelkõige tuleks selles vanuseastmes rõhutada arusaamist teaduse piiridest: teaduse seisukohad pole kunagi viimane tõde, vaid need muutuvad teaduse arenedes. Sobiv oleks analüüsida näiteid teaduse ajaloost. Teises kooliastmes (11–16-aastased) oleks oluline, et mõne astronoomia- ja bioloogiateemaga paralleelselt käsitletakse esiletõusvaid metafüüsilisi küsimusi universumi päritolust, loomisest ja evolutsioonist. Esitatud, võrreldud ja analüüsitud saaksid mõlemad vaated. On olemas suurepäraseid õpematerjale, kuidas integreeritult käsitleda teadust ja religiooni näiteks 9–11-aastaste õpilastega, kus Päikese ehituse kõrval vaadeldakse seda ka religioosse sümbolina, õpitakse Püha Fran-

ciscuse "Päikeselaulu", praktilise tööna lisanud päikesekella valmistamine.

Soome religiooniõpikutes on teadus ja religioon põhiliselt eri küsimustega tegelevad sfäärid, ehkki analüüsitakse ka konflikti võimalusi. Sama skeem tunnub olevat valdav Saksamaa religiooniõpikutes.

Teema arendamise võimalusi

Ükski Eestis ilmunud autoriteetsetest religiooniõpikute ei esita teadust ja religiooni vastuolulisena. Näiteks EELK leeriõpik täiskasvanuile: "Me ei tarvitse uskuda, et Jumal lõi eraldi plaanitsedes ürgtrilobiidi või näiteks paelussi, me võime pigem arvata, et Jumal lükkas liikuma raasu protoplasmataatavasse suunda, et ta kujuneks relatsioonis maastiku ja kliimaga ning ammendaks kõik olemasolevad võimalused iseendas. Kus plasma käik lõpeb, ei tarvitse asjaosalised ise protsessi käigus teada, ilmselt see teadlikuks saaminegi on üks osa evolutsioonist." Seni ilmunud gümnaasiumiõpikud vaatlevad teadust ja religiooni kui erinevatele küsimustele vastavaid elualasid, kuid selle problemaatikaga võiks ilmselt süvendatumalt tegelda.

Religiooniõpetust, kus teaduse ja religiooni problemaatikat veidigi puudutatakse, õpetatakse vaid 10–15% Eesti koolidest. Pärast filosoofia kohustuslike ainete hulgast väljaarvamist pole ühtki õppeainet, kus oleks võimalik teaduse olemusega süvitsi tegelda. Füüsikalist maailmapilti tutvustab põhjalikult Gunnar Karu õpik "Füüsika lühikursus gümnaasiumile VI. Nüüdisaegne füüsikaline maailmapilt" (Koolibri, 2000). Õpikus on ka peatükk, mis selgitab loodusteaduste ja religiooni suhteid, kuid ainekava tiheduse tõttu jääb selle küsimuse käsitlemine sageli episoodiliseks. Pole ime, et akadeemik Erast Parmasto kõneleb arusaamisest teaduse olemusest ja selle tähtsusest tänapäeva Eestis vägagi pessimistlikes toonides.

Seni on religiooniõpetuses enamasti eeldatud, et piisava ülevaate teaduse ja religiooni suhetest saab üksiknäidete ja teemade käsitlemisega põhiliselt gümnaasiumis. Religiooni ja teaduse suhete küsimus tõuseb üles religiooni tekke, Piibli tõlgendusmeetodite, loomislugude ning 19. sajandi kirikuloo juures. Neid küsimusi võiks käsitleda juba põhikoolis, kus on ette nähtud vaid loomise ja

evolutsiooni teema. Gümnaasiumi religiooniõpetuses seevastu oleks vaja antud temaatikat süstemaatiliselt käsitleda. Aluseks sobiks hästi lan Barbourilt pärinev skeem, kes vaatleb teaduse ja religiooni konflikti, sõltumatuse, dialoogi ja integratsiooni võimalust.

Barbouri skeemi kohaselt on teaduse ja religiooni konflikti taga võimalik näha Piibli sõna-sõnalist tõlgendamist või teaduslikul materialismil baseeruvat maailmavaadet. Sagedasem on teaduse ja religiooni vaatlemine sõltumatutena, st et nad ei puutu kokku. Sellise vaate taga võib olla arusaam, et religioon ja teadus tegelevad erinevate küsimustega või on nende keelekasutus erinev. Barbour käsitleb ka võimalust vaadelda teaduse ja religiooni suhet dialoogina, kus kokkupuutepunkte nähakse teatud eetilistes küsimustes (näiteks teadussaavutuste rakendusküsimustes) või metodoloogias. Barbouri arvates on võimalik neid kahte sfääri näha ka integratsioonis, kus teaduse andmed kinnitavad ilmutuslikke tõdesid ja vastupidi. Alles täieliku skeemi esitamise korral võib hakata eeldama, et õpilastel tekib teatav üldpilt ning maailmavaatelistest valikutest võimalus.

Arusaam religiooni ja teaduse vahekorras on tihedalt seotud ühiskonna religioonilase haritusega. Praegu domineerivad õpilaste hulgas arvamused religioonist ja teadusest kui vaenlastest. Korralik haridus eeldaks ka teiste võimaluste tutvustamist ja analüüsi. Arvestades maailmavaatelisti järeldusi, on vastava temaatika viimine õppeprogrammidesse reaalse usuvabaduse tagamise üks vajalikke eeldusi.

Näidisülesanne religiooni ja teaduse vahekorras käsitlemisest Piibli loomislugude kaudu

Lugeda võrdlevalt läbi Piibli loomislood (1Mo 1:1-2:3; 1Mo 2:4-25), tuua välja sarnasused ja erinevused.

Kui pakutakse liiga vähe või ühekülgeid vastusevariante, tuleb õpilasi vastuste otsimisel suunata või puudu jäänud seisukohad ise välja tuua.

Küsimused arutlemiseks

Mida näitab kahe erineva loomisloo kasutamine Piiblis?

Ilmselt avaldatakse seisukohta, et erinevad lood täiendavad teineteist. Kindlasti peaks õpilasteni jõudma arvamus, et vastuolud loomislugudes näitavad selle küsimuse, kuidas loodus on täpselt arenenud, ebaolulisust Piibli kirjutajaile.

Kumb lugu tundub vanem? Miks?

Tõenäoliselt pakutakse vanemaks Piiblis teisel kohal asuvat lugu, mis on jutustavam, arhailisem, vähem süsteemne. Õpetaja peaks arutluse lõpul kinnitama, et teine lugu on tõepoolsest esimesest umbes 400 aastat vanem.

Miks on noorem lugu asetatud esimesele, tähtsamale kohale?

Siin peab õpetaja ilmselt aitama välja tuua üht võimalikku seletust, et Moosese raamatute koostamise ajal vastas esimene loomisloog paremini toleaegele üldisele arusaamale maailma ehitusest ja funktsioneerimisest, mistõttu see asetati tähtsamale kohale. Õpetaja võiks lisada kirjelduse tol ajal valitsenud ettekujutusest maailma ehituse kohta. (Maa kohal on hiiglaslik poolkera, mille servad toetuvad horisonidile. Maa ise on lame või veidi kumer ketas, mida ümbritseb silmapiiriga piirnev ookean. Taevas on tahke võlv, mille kohal vesi, mis aeg-ajalt sajab vihmana alla.)

Iseseisev töö õpilastele

(vastuseid analüüsitakse ühiselt)

Tooge välja variandid, kuidas võiks mõista loomislugude ja tänapäevaste teadussaavutuste (Suure Paugu ja evolutsiooniõpetuse) vahekorras.

Eeldatavad vastusevariandid:

- 1) vastuolu (juhu, kui Piibli teksti mõistetakse sõna-sõnalt või tunnistatakse ainult materiaalsel reaalsust);
- 2) ei puutu kokku (Piibli autoritele on tähtsad usulised seisukohad, nad pole huvitatud looduse arengu kajastamisest);
- 3) piibliusuliste seisukohtade raam on vastava ajastu arusaamad maailma tekkest ja arengust (tänapäeval kirjutatud loomisloos taustaks oleks Suure Paugu teooria ja evolutsiooniõpetus);
- 4) süntees (järk-järgulise arengu idee loomisloos viitab evolutsioonilise mõtte sümboolsele kajastamisele Piiblis).

Kirjandus

1. Barbour, I. When Science meets religion. London, 2000.
2. Heinsoo, E. Usk ja teadus. Tallinn, 1996.
3. Kelder, P. Eestlaste usk ja usklikkus – müüdid ja tegelikkus. ÕL 26.05.2000.
4. Parmasto, E. Ühe bioloogi saatesõna. Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks. Alan Chalmers, Ilmamaa, 1998.
5. Puura, I., Jürgenstein, T. Kas Piiblit tuleb mõista sõna-sõnalt? Luup, 5/1999.
6. Valk, P. Religiooniõpetuse mudelid Euroopa koolides. Usuteaduslik ajakiri, 1/2002.
7. Veldre, Ü. Veel kord religioonist ja ateismist. PM, 10.04.1995.

Soome Laste Keskuse peasekretär dr Pertti Luumi konverentsil "Kristliku kasvatuse ühiskondlikud dimensioonid", TPÜ, 2002.

Jutustamine – taasavastatud traditsioon

Pertti Luumi

teoloog, pedagoog

Räägitakse, et kreeka filosoof Protagoras (u 480–410 eKr) lasknud oma õpilastel valida kahe õpetusmeetodi, abstraktse mõistelise käsitluse ning müütide ja lugude abil õpetamise vahel. Eelistati teist, sest lugude kaudu õpetamine on huvitav ja haarav nii õpetajale kui ka õpilastele.

Protagorase kogemused ja seisukohad on aktuaalsed ka täna, ligi kaks ja pool tuhat aastat hiljem. Jutustamine ei ole aegade jooksul kaotanud oma väärtust, paljudel juhtudel on see asendamatu. Teisalt suhtutakse jutustamisse kui õpetamise meetodisse ka kriitiliselt. Oma rolli mängib siin pildikeelse massimeedia kiire areng. Piltsõnum tõrjub välja verbaalsed lood.

Kindel koht on jutustamisel olnud eeskätt emakeele-, ajaloo- ja usuõpetuses. Õpimeetodite arenedes on see jäänud tagaplaanile. Asemele on tulnud audiovisuaalsed vahendid ja tänapäeval eriti arvuti. 1970. aastatel alguse saanud õpilaskeskuse rõhutamine ja uute tööviiside väärtustamine on tähendanud jutustavatest meetoditest loobu-

mist. Jutustust on peetud õpilaskeskse õpetuse vastandiks ja äärmiselt õpetajakeskseks, mõistmata, et see võib olla üks õpilaskesksemaid meetodeid.

Hingestatud pedagoogika

Saksa pedagoogikateadlane Walter Dietz nimetab seda, kas koolis on ruumi jutustamisele või mitte, kooli inimlikkuse seismograafiks. Jutustuse alahindamises süüdistab ta üldlevinud didaktilisi arusaamu. Dietz peab seda hingestatud pedagoogikast loobumiseks. Uus didaktika huvitub teooriast, kus õppimist mõistetakse biheivioristlikult. Õppekavades püütakse kuvandada ja süstematiseerida olukord, kuhu soovitakse jõuda. Püstitatakse eesmärgi,

mis aitaksid täpselt määrata, mida õpilane peab õppima. Loovad ja avatud õppemeetodid, õppeaine ise ja õpetamise vahendid jäävad tagaplaanile, need tuleb sobitada eesmärkide teenistusse. Õpetamise esmaseks ülesandeks on saanud püstitatud eesmärkide saavutamine. Vastavalt suunatakse õpilase arengut, õpitulemusi peab saama täpselt mõõta.

Õpetaja töö on muutunud selgepiiriliseks, kuid samas tehnokraatliku õpetamise ja õpikäsitluse kasvulavaks. Dietzi meelest on kirjeldatud areng selgelt seotud tege-likkuse mõistmise viisiga, tulevikku nähakse praeguste arengutrendide jätkumisenähtena kavandatavas suunas. Tege- mist on suletud süsteemiga.

Tagajärg on tagaplaanile jäänud õpilane. Õpilaste tunded, probleemid ja küsimused, kogemused ja kahtlused ei leia tähelepanu. Uues kontseptsioonis polnud jutustusel ja jutustamisel kohta, need muutusid marginaalseks. Jutus- tus ei sobi hästi oludesse, kus tulevik on eelnevalt paika pandud. Jutustus võib olla tuleviku mõistmise ja toime- tuleku abivahend, kuid selle tähendus ja erilisus ei pruugi sobida eesmärgikeskselt töötava õpetaja plaanidega. Lõp- peks on see küsimus kooli ülesandest – kas õpilaste ette- valmistamine kindlaksmääratud ülesanneteks või etteval- mistus silmitsi seismiseks tundmatute olukordadega? Kui pidada kooli ülesandeks viimast, vajab õpilane eeskätt lugusid, mis kasvataksid teda vaimset. Uute oludega kokku- puutumisel ei pruugi valmisteadmiste pakett kõige kasu- likumaks osutuda.

Õnneks hakkab jutustamise alahindamise aeg mööda saama. Oleme hakanud jutustust uuel viisil mõtestama ja väärtustama. Otsustavaks on siin saanud suurte lugude taasavastamine kultuuripärandi vahendajana lastele ning muinasjuttude kasvatusliku ja terapeutilise tähenduse mõistmine. Samal ajal on teadvustatud taas ka Piiblit kui suurte lugude raamatut. Moodustavad ju jutustused tublisti üle poole piiblikestist. Muinasjuttude uurimises on erilised teened psühhoanalüütikutel, nimetagem näiteks Bruno Bettelheimi ja Ottokar krahv Wittgensteini. Piibli tõlgenda- mine jutustusena kerkis esile 1970. aastatel seoses nar- ratiivse teoloogia arengu ja Harald Weinrichi töödega.

Muinasjutu mõtteviis

Muinasjutu-uurimine on avanud uusi paljutöötavaid vaate- nurki jutustamisele kui niisugusele. Muinasjutu mõtteviis ja lapse mõtteviis on sarnased. Lapsed mõtlevad piltide kee- les ning mõistavad põhjuse-tagajärje seoseid ja sündmus- te arengut vaid kujutlusvõime ja pildilise mõtlemise abil. Selline mõtlemisvõime kasvab hüppeliselt alates umbes kolmandast eluaastast, jäädes põhiliseks intellektuaalse küpsuse saavutamiseni. Arenedes mõistelisema mõtlemi- se suunas, mõistab laps veel koolieaski asju valdavalt ku-

jutuspiltide kaudu. Olulised on sõnad, mis kujutluspilte loo- vad. Pildilises mõtlemises ei ole kuigi tähtis asjade loogili- sus. Sümbolite abil mõtlemine on mõjus ja sisaldab mitmeid tõlgendusi. Laps näeb jutustatavat oma sisemise silmaga. Muinasjuttu või lugu kuulates istub ta otsekui teatris ja vaa- tab seda, mida kuuleb. Kuulamine haarab kaasa nii kujut- lusvõime kui ka tunded ja intellekti. See pole sugugi, nagu varem arvati, passiivne ja kriitikata omaksvõtmine, vaid aktiivne ja nõudlik protsess, kuhu kuulaja on tervikuna haa- ratud. Kuulaja loob kujutluspilte kuuldavast. Temast saab Steffensky järgi "kaasjutustaja". Kuulaja kõrv on "anarhist- lik" elund, mis teeb kuuldust valikuid ja loob neist uusi tervi- kuid, nagu kuulaja seisukohast kõige olulisem on. Kõrv ehi- tab oma maailma ja seetõttu pole kuulaja kunagi passiivne.

Samal ajal, luues kuuldu põhjal oma meelte pilte, luuak- se neid kriitiliselt ja turvaliselt. Veel mõni aeg tagasi arvati, et muinasjutud on lapsele kahjulikud, sest sisaldavad hir- mutavaid elemente. Jutustamise uurimine on siiski näida- nud, et laps tuleb hästi toime nende piltide kontrollimisega, mida ta oma meeltes loob. Probleem on pigem täiskasva- nutel, kes võtavad lugu tõsisemalt kui lapsed. Täiskasva- nud on liiga ratsionaalsed ja eemaldunud laste mõtlemi- viisist ning animistlikust maailmast, kirjutab Jouko Piha. Normaalselt ei loo laps õuduspilte, mis jääksid teda kum- mitama. Pildiliselt mõeldakse sümbolite ja võrdluspiltide kaudu, see loob korda inimese sisemises segaduses ja kaoses. Muinasjuttude pildid ja sümbolid peegeldavad ini- mese sisimaid probleeme.

Laps vajab lugude maailma

Jutustatud lugu on turvaline, kuulates saab laps seda ise kujundada. Loodud kujutluspilte suudab ja julgeb ta vaa- data nii kuulamise ajal kui ka hiljem. Oma loovuses mää- rab laps ise piirid, ta ei loo hirmuäratavaid pilte, mille juur- de ei julge enam tagasi tulla. Seepärast pole tavaliselt vaja karta, et last muinasjutu hirmuäratavad kohad ahistavad. Eriti, kui lugu kuulata turvalises õhkkonnas ja jutustab tä- helepanelik täiskasvanu. Küsisin kord oma täiskasvanud lastelt mälestusi lapsepõlves ettelõetud Grimmide muinas- juttude kohta. Kas nad mäletavad, kuidas lõppes Lumival- gekese lugu? Kas neid ei hirmutanud, et võõrasemale pandi karistuseks jalga tulikuumad raudkingad, millega ta pidi tantsima hõõguvatel sütel, kuni hinge heitis? Vastus oli: "Me küll taipasime seda, aga ei mõelnud sellest." Laps loob oma kujutluspiltidele piirid. Ta võtab muinasjutust se- da, mis tal tarvis on, jättes muud pildid loomata.

Igal juhul vajab laps lugude maailma, kus võib seigelda vaid kujutlusvõime ja sisemiste piltide abil. Jutustatud lugu püsib kujutluses. Laps mõistab, et kujutluste maailm eri- neb reaalsest maailmast, milles me elame. Tunda on vaja mõlemaid. Kujutlusi on vaja, et laps hakkaks mõistma ise-

ennast, teisi ja kogu ümbritsevat. Muinasjutud on lapsele elu suur õpperaamat, sest neis on paradoksaalsel kombel olemas kõik see, mis reaalsuseski. "Tõelistes muinasjutudes on pildid lastest, kes tahavad saada täiskasvanuks, ja pildid vanematest, kes ei luba oma lastel kasvada; neis on pilte täiskasvanutest ja vanematest, kes aitavad lastel kasvada, ja pilte lastest, kes tahavad jääda alaealiseks. Seal leiab noori, kes ei suuda leida teisi ega iseennastki. Noored jätvavad vanemad või saadetakse nad kodust minema. Teised ei taha vanematest lahkuda ja tulevad mõne aja pärast koju tagasi, nad ei taha või ei saa kodu jätta. Muinasjutt annab igale inimesele vihjed argieluks. Nii polnud vaid sel ammusel ajal – nii elatakse ka täna," kirjutab Ottokar Wittgenstein.

Jutustatud loo ja fantaasia maailmas tekib piisav distants argieluga, seetõttu on lihtsam oma argielu küsimusi analüüsida. Jutustatud või loetud lugu loob vajaliku distantsi ka valusate asjadega. Probleeme, mis on tegelikkuses liig valusad, võib käsitleda lugude maailmas. Distantiloomise kunst on olemas juba muinasjutu vormis. Paljud lood algavad: "Oli kord ammusel ajal, kaugel maal, seitsme mere taga..." Lugu viib kuulajad käesolevast hetkest eemale ja aitab käsitleda elu distantsilt. Kuulates kogevad nad loos toimuvat, raskeid asju saab vaadata korraga lähedalt ja kaugelt. Lõpuks juhatatakse kuulajad sujuvalt tagasi olevikku: "Ja nii elavad nad õnnelikult tänagi, kui nad surnud ei ole."

Õige versioon sünnib kuulaja peas

Lugusid kuulates loob laps oma kujutuspildi. On tähtis, et ta näeks, kuidas sündmused arenevad. Piltide loomine pakub rahuldust. Iga kuuldud lugu arendab kujutlusvõimet, iga kujutuspilt on loova protsessi tulemus. Vanad lood on algselt sündinud jutustamises. Jutustamine eeldab, et kuulaja kujutlusvõime töötab loovalt ja turvaliselt. Jutustuse ainus õige versioon on see, mis sünnib kuulaja peas.

Mõned muinasjutu-uurijad leiavad, et lugusid ei peaks illustreerima – seda teeb kuulaja ise. On neidki, kes arvavad, et muinasjutudest ei tuleks teha filme ja teatrilavastusi. Nii ei kirjeldata vanades rahvamuinasjutudes täpselt printsessi ilu. Piisab, kui öeldakse, et ta oli ilus. Lugu ei sündinud tegelast mingite iluideaalidega ja hoolitses selle eest, et sündmus oleks ajatu. Muinasjutufilm toimib vastupidi, konkreetne visuaalne pilt võib kinnistuda mitmele põlvkonnale. Õige tõenäoliselt on paljude tänapäeva täiskasvanute ja laste jaoks Lumivalgeke Disney multifilmi nägu.

Lapse seisukohast võib kergesti juhtuda, et muinasjutu-film või pildiraamat siirdab loo argiellu, see võib muutuda tõsieluks. Muinasjututegelased muutuvad elavateks, jõudes teleriekraanile. Nukuteatri nukud lakkavad olemast nukud, film lakkab olemast muinasjutt ja saab osaks reaali-

sest maailmast, nii võib see muutuda ka hirmutavaks. Igal juhul on lapsel turvalisem lugu kuulata, kui päris piltides näha. Tõeline jutustatud muinasjutt säilitab distantsi muinasjutumaailma ja tegelikkuse vahel. Jutustatud, loetud või väljamõeldud lood avavad lapsele nii sisemise kui ka välise maailma. Oma kujutlusvõime loodud pildid on püsivad, neid saab kasutada kogu elu.

Jutustamine – juudiusu ja kristluse emakeel

Ka Piibel on, nagu mainitud, taasavastatud lugude raamatuna. Vanast Testamendist moodustab narratiivne tekst umbes poole, Uuest Testamendist üle kahe kolmandiku. Kõik Piibli sõnumi seisukohast kesksed asjad, näiteks lunnastuslugu, on esitatud loo vormis: loomislugu, pattulangemine, patriarhide lood, kõrberännak, evangeeliumid. Jutustamise kohta võib öelda, et see on juudiusu ja kristluse emakeel. Teisalt on taas hoomatud, eriti usuga seonduvat silmas pidades, et sisulised asjad, kogemused, väärtused ja tähendused ei ole vahendatavad abstraktselt, vaid piltliku keele, eeskätt jutustuse ja jutustamise kaudu. Sellest arusaamast on sündinud nii narratiivne teoloogia kui ka narratiivne õpetamine.

Piiblitugude taga on inimeste kogemused, nende kirjanemisele on eelnenud pikk suuline traditsioon. Kuigi kirjanek on lugusid lühendanud, tihendanud ja värvi vähemaks võtnud, heistub neis siiski aastatuhandete kogemus. Jutustaja andis sellele ka oma hinnangu, viidates ühtlasi, kui oluline talle see kogemus on. Tühist asja polnud mõtet edasi anda. Kuulaja kutsuti jutustaja kogemusest osa saama, loo kuulamisel kogetut enda jaoks mõtestama, seostama oma kogemustega.

Piibli jutustamislaadi uurimine osutab keele erilisele fenomenile. Kogemusest kõneldes ei jõua kaugele täpse teadusliku keelekasutusega. Kogemuse vormimine sõnadesse nõuab piltliku keele, sümbolite, võrdluste, müütide keelt. Teine inimene mõistab seda kogemust vaid sümbolite kaudu. Jutustatud kogemuste ja sümbolite mõistmiseks ei piisa abstraktselt mõtlemisest. Jutustuse mõistmise alus on inimese kujutlusvõime, võime mõista kuuldut ka tunnete tasandil. Lugude mõistmiseks on vaja inspiratsioonivõimet, intuitsiooni ja fantaasiat.

Kirjandus

1. Bettelheim, B. Satujen lumous, 1984.
2. Dietz, W. Ist die Schule ein Ort des Erzählens? Entwurf, 1/1986.
3. Steffensky, F. Gott im Kinderzimmer. Glaube und Lernen, 1/1998.
4. Wittgenstein, O. Märchen, Träume, schicksale, 1981.

Poolal teel kristlikku Euroopasse.
Rõngasrist Keila kirikuaias, 17. sajand.

Eestlastest ja ristiusust vanemas ajaloos

H e i k i V a l k

arheoloog, ajaloodoktor

Missugused on olnud eestlaste suhted ristiusuga, kas ainult must-valged? Tänapäeva avatud maailmas võiks vaadata asjadele neutraalsema ja avarama pilguga.

Tänapäevalgi võib kuulda väiteid, et eestlastel pole sakslaste tule ja mõõgaga toodud ristiusuga midagi ühist. Et kompromissitu vastuseis vägivaldselt juurutatud usule on kestnud sajandeid ning see on midagi uhket ja hääd – märk eestlaste isamaalisest ühtehoidmisest ja vastuseisust võõrale. Sellised

jooned kooliõpikutes ulatuvad tagasi Jakobsoni aegadesse, mil ärkava eestluse üks võtmeküsimus oli vabanemine sakslaste majandusliku ja poliitilise ülemvõimu alt. Sama, eestlasi ja sakslasi vastandav ning 13. sajandi alguse ristiusustamise vägivaldsust rõhutav rahvusliku iseteadvuse vaimsus püsis tugevasti kogu eelmise iseseisvusaja.

Tähtis pidepunkt arusaamadele eestlaste vaenuikkusest ristiusu suhtes oli ka nõukogude okupatsiooniaeg ja seda kahel põhjusel. Esiteks olid kirik ja ristiusk kuulutatud halvaks ning kõik, mis nende vastu, vääriskiti. Teisalt kattis okupatsiooniaega Teise maailmasõja vari, mida võimendasid sõjavetera-

nidest õpetajad-politrukid ja nende usinad õpilased: ühtviisi halvad olid sakslased nii 13. sajandi ristiõdijatena kui fašistidest röövullutajatena.

Kas eestlaste suhted ristiusuga on ka tegelikult olnud nõnda lihtsad ja must-valged?

Esimesi kokkupuuteid ristiusuga

Eestlaste esimesed kokkupuuted ristiusuga ulatuvad 13. sajandi vallutuse eelsesse aega. Arheoloogia lubab arvata, et nii Eesti rannikulähedastes kui ka idapoolsetes piirkondades on ristiusu ajale omane matmiskombestik alguse saanud juba enne vallutust ja eksistee-

rinud hilismuinasajal paralleelselt muinasusundiliste põletusmatustega. Kristlike ideede leviku algusest annavad tunnistust ka arvukad ldkiriku taustaga ristripatsid hilismuinasaegses Eestis, mis tunnistajaks arusaamadest ristimärki kaitsvasse väesse. Ilmselt kunagist idamisjoni algupära ning seega vallutuseelsest ajast pärit on nelja esimese nädalapäeva nimetused, mis ei tulene taevakehade nimedest nagu germaani rahvaste ristiusuaegses kalendris, vaid arvsonadest.

Kuigi pole vähimat alust rääkida hilismuinasaegsest Eestist kui kristlikust maast – nii Läti Henriku kroonika kui ka kalmete põhjal domineerisid muinasuskumused ning kindlaid teateid kirikute ja koguduste olemasolust pole –, ei saa eitada uute ideede vaikset sisseimbumist. Ilmselt on ühiskonnas leidunud vägagi erinevaid uskumusi ning see mitmepalgelisuses on märk seismisest uue ajastu künnisel. Rahuliku arengu korral oleks ajaloo kulg möödapääsmatult viinud ristiusu omaksvõtmisele ida- ja läänepoolsetes naabermaades esinenud mudelit järgides: esmalt võtnuks uue usu vastu sotsiaalne eliit, seejärel ka lihtrahvas. Paraku läks teisiti ning 13. sajandi jaoks paratamatu arengu kristliku maailma- ja ühiskonnamudeli suunas lõikasid ära Saksa idaekspansioon ning vallutus.

Oma jumalad selja taga

Kahtlemata kujutasid 13. sajandi alguse võitlused endast tõsist ususõda, kus kummagi poole selja taga seisid oma jumalad. Ristisõdijad pidasid enne lahingut missat ja hüüdsid võitlustes appi Jeesust ja Neitsi Maarjat, muhulased ja saarlased Läti Henriku sõnul aga Tharapitat. Pole põhjust kahelda sakalaste saadikute sõnades, mis öeldud 1223. a kevadtalvel pärast kirikusse jumalateenistusele läinud relvitute sakslaste tapmist: ristiusku ei võeta vastu seni, kuni maale on jäänud üksainus aastane või küünrapikkune poisike (3, XXVI, 9). Siiski võtsid ristiusu kohustused juba samal sügisel kanda ka ellujäänud täismehed. Ilmselt peitub sakslastele ja kirikule alistumise taga – olgu siis tegemist lõunaestlaste sõjalise murdumise või põhja- ja lääne-estlaste märksa soodsamail tingimustel allavandumisega – tõdemus, mille 1211. aastal ütlesid

välja Viljandi kaitsjad: “Tunnistame teie jumala suuremaks meie jumalatest, ta on meist ülesaamisega painutanud meie meele teda austama” (3, XIV,11).

Samas leidis juba vallutusajalgi eestlaste seas uue usu suhtes erinevaid arvamusi ja hoiakuid. Lisaks Lembitule teame 13. sajandi algusest Virumaa vanemat Tabelinust, kelle sakslased olid kord Ojamaal ristinud ja kelle taanlased hiljem sakslastelt ristimise teist korda vastuvõtmise eest üles poosid. Ei ole põhjust unustada ka neid virulasi ja järvalasi, kes 1222.–1223. a ülestõusu ajal oma preestreid lõunaestlaste kombel ei tapnud, vaid nad tervena Tallinna saatsid, samuti lähedase liivi hõimu kristlasest vanemat Kaupot, kes püüdis juba pöördumatult muutunud oludes – Euroopa koputas täies väes esmalt liivlaste uksele – leida oma rahvale parimat tulevikku ning sobitada seda uue aja ja usuga. Paljuski võib 13. sajandi alguse olukorda võrrelda tänase päevaga, mil Eesti seisab Euroopa Liitu astumise valiku ees. On olukordi, kus asjad ei saa jätkuda vanaviisi ja kus täiesti head lahendust polegi: valida tuleb kahe võimaluse vahel, millest mõlemal omad miinused.

Pärast ususõda

Mis toimus eestlaste usuelus pärast vallutust? Läti Henriku kroonika lõpeb 1227. a kirjeldusega saarlaste ristimisest ning hilisema 13.–14. sajandi kohta valitseb kirjalikes allikates pea täielik vaikus. Teame, et juba vallutusperioodil kujunes kirikute võrk, et rahva sekka asusid elama preestrid ning et algsed puukirikud asendusid peagi kivihoonega, mille seinu kaunistasid ristiusu sõnumit edastavad seinamaalingud.

Kas ja kuivõrd leidsid need välised muutused eestlastes sisemist vastukaja? Kirjalikest allikatest teame, et saarlased on 13. sajandil korduvalt usust taganenud, et kristlased tunnevad end ka Põhja-Eestis ebakindlalt ja et 1343. a Jüriöö ülestõusu käigus põletati kirikuid ja tapeti Padise kloostri munki. Teame aga ka seda, et enne ülestõusu on eestlased lubanud kaevata taanlaste ülekohtust Jumalale ja kõigile tema pühakutele.

Lisateadmist usuolude kohta vallutusjärgsel ajal pakuvad arheoloogia andmed. Nende põhjal kadusid muinasaeg-

sed matmiskombed – surnute põletamine ja kivikalmetesse matmine suurte hauapanustega (relvad, suured tööriistad ja savinõud) üsna ruttu pärast vallutust, võimalik et vahetult ristiusu vastuvõtmise järel. Võib arvata, et vastavad sätted leidsid alistumislepingute tingimustes.

Pärast vallutust saab alguse uus, hoopis teistsugune matusepaikade süsteem. Kuigi koos kirikutega rajatakse nende juurde ka kristlikud kalmistud – kirikaia pühitsetud muld kujutab endast keskaegse Euroopa kristlase jaoks ainumõeldavat matusepaika –, jäävad kõrvuti kirikaedadega kestma külakalmistud külade juures. Tavaliselt ei kasva need välja muinasaegsetest kivikalmetest, vaid saavad alguse alles pärast ristiusustamist. Ilmselt on tegemist kirikuga tehtud kompromissi tulemusega: 1214. või 1215. aastal andis paavst Innocentius III Liivimaa vastristitutele õiguse “valida matmine oma tahte kohaselt”.

Kristlikud teispoolsuskujutelmad

Külakalmistute matmiskombestik sarnaneb kirikaedade omaga ning suuremad, muinaskalmetele omased hauapanused üldjuhul puuduvad. Ilmselt annab see muudatus tunnistust juba vallutusaja paiku aset leidnud tõsistest nihetest arusaamades hauataguse elu kohta. Teine ilm ei ole enam maise maailma sarnane ning seal pole kohta sõdimisel, tõsisel töötegemisel ega jahil. Muutunud panused näitavad, et inimese saatus pole enam enda teha, vaid on väliste, kõrgemate jõudude meelevallas. Kombemuutuse põhjus on ilmselt kristlike teispoolsuskujutelmade mõju.

Nii külakalmistute kui ka kirikaedade matmiskommetes kajastuvad piirkondlikud erinevused eestlaste suhtumises uude usku ja uutesse kommetesse. Lõuna-Eestis toimuvad muutused ühekorraga, nähtavasti peagi pärast vallutust. Ehkki suuremate asjade kaasapanek lõpeb, säilib tava matta surnud ehitult ja rietatuna (keskaegses Euroopas piirduti surilinnaga) ning anda lahkunule kaasa väikseid tarbeasju ja raha. Selline kombestik jääb üldiselt püsima kuni 18.–19. sajandini ning pole Võru- ja Setomaal kadunud tänini. Põhja- ja

Lääne-Eestis leiavad muutused aset kahes järgus. Esmalt lõpeb kivikalmete kasutamine ja surnute põletamine, kuid nähtavasti veel mitme põlvkonna vältel pärast vallutust maetakse neid muinasajale omases riietuses ja rohkelt ehituna. Leiud Pada kalmistult Virumaal näitavad, et surnutele pandi kaasa relvi. Millalgi 13. sajandi lõpupoolel toimus aga tõsine muudatus ning matmiskombestik võtab üsna kristlikele normidele vastava ilme: hauapanused ja ehted kaovad nii külakalmistutelt kui kirik-aedadest pea täielikult.

Piirkondlike erinevuste põhjus on ilmselt muinasaegsete vanemate ja nende järeltulijate erinev positsioon uutes võimustruktuurides. Põhja- ja Lääne-Eesti alustused ja võtsid ristiusu vastu suhteliselt kergetel tingimustel ning osa sealsetest muinasvanematest said uutelt maaisandatelt vasalliõigused. Eriti suur on vana eliidi osa ning eestlaste autonoomia Saaremaal, kus arheoloog Mari-ka Mägi räägib isegi kohaliku võimu järjepidevusest ning oletab, et esimeste kirikute rajajad ei pruukinud olla vallutajad, vaid (sarnaselt lähedase Gotlandiga) omad ülikud. Just kohaliku eliidi eeskujul võis olla põhjus, miks matmiskombed Põhja- ja Lääne-Eestis võtavad alates 14. sajandi algusest üsnagi kristliku ilme. Tõenäoliselt ei piirdunud muutused matmistavadega, vaid leidsid aset ka teistes uskumusvaldkondades.

Poolal teel kristlikku Euroopasse

Siiski ei vii toimunud muutused põhja- ja lääne-eestlasi "kristlikku Euroopasse", vaid jäävad poolal teel pidama. Säälib külakalmistutele matmine ning paljud muudki ristiusueelsed kombed ja uskumused. Alanud kultuuriprotsesside pidurdumise põhjus on ilmselt asjaolu, et kadus side ülemkihtide ja rahva vahel – olgu siis selle taga kohaliku eliidi ajapikku toimunud saksastumine või eestlastele õnnelt lõppenud Jüriöö ülestõus, mis kahtlemata teravdas maal vastuolusid põlisrahva ja sakslaste vahel ning põhjustas mõlemapoolset usaldamatust.

Lõuna-Eestis on kultuuriprotsessid olnud seevastu teistsugused. Maakondades, kus ristiusk võeti vastu pärast vastupanu täielikku sõjalist murdmist, jäi vana eliit kõrvale uutest võimustruktuu-

ridest ning vasallideks said sakslased. Seetõttu ei toimunud pärast vallutus-aegseid muudatusi suuremaid nihkeid enam ei matusekometes ega teispoolsuskujutelmades ning olukord konserveerus pikaks ajaks – kuni 18. sajandini.

Nii kirjalikud allikad kui ka arheoloogia annavad katoliku aja hilisemate sajandite rahvauskumustest üsnagi kireva ja vastuolulise pildi. 1422. aasta Valga maapäeva ja 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu otsused mõistavad hukka piksele, kividele, puudele ja madu-tele ohverdamise ning keelavad pühitsemata kalmetesse matmise. 16. sajandi alguses nimetatakse Saare-Lääne piiskopkonnas eestlasi endiselt vastristituteks. Kurdetakse, et talupojad ei tunne kümnet käsku ega lihtsamaidki palveid. Külakalmistutele matmine annab samuti tunnistust mitte "euroopalikust", vaid segausundilisest maailmapildist.

Jumala sõna mõjuvõimust

Samas on eestlased ka kristliku sisuga arusaamu ja uskumusi omaks võtnud, seda küll rahvapärases ja isepäises vormis. 1428. a Riia kirikukogu otsused märgivad, et maal leidub rohkesti kabelid püha Antoniuse ja teiste pühakute kujudega, mille juurde rahvas ohverdamas käib, ning nõuavad kiriku loata püstitatud kabelite lammutamist ühe aasta jooksul. Kuigi ohverdatakse kirikule vastuvõetamatul viisil, tuleb tõdeda üht: ohvrisaajad ning abiandjad pole muinasjumalad, vaid kristlikud pühakud.

Näib, et keskaja lõpuks on eestlased ristiusust paljugi omaks võtnud ning seda ka süvitsi ja sisemiselt. Lõuna-eestlaste katoliiklik religioosus kajastub ilmekalt pärast Liivi sõda (1558–1583) maal liikunud jesuiitide kirjeldustes. Paavsti leegaadi Antonio Possevino reisikiri aastast 1585 ütleb eestlaste kohta järgmist.

"Mitte ainult Missa pühitsemise ajal, vaid kui nad näevad või kuulevad, et Katoliku Preester peab palvet mõnes linnas, tee peal, kirikus, platsil või külas, lühidalt: ükskõik mis paigas, jooksevad kokku väga paljud ja seisavad preestri ümber ja palvetavad koos temaga väga suure harduse ja püsivusega, ning nõnda siiralt ja lihtsalt, nagu oleksid nad kõige sõnakulelikumad lapsed. Nad pihivad hea meelega ja kõige suurema avameelsusega oma patte Preestri-le, koguni ükskõik missuguse tõlgi läbi.

Nõnda peavad nad väga lugu Preestri õnnistusest, sest nad tunnevad sisemiselt Jumala sõna mõjuvõimu, millega Pühima Kolmainu nimel pühitsetakse iga loodud asja ja vilja. Sellest tulebki, et nad toovad harilikult Kirikusse õnnistada leiba, soola, piima ja võid, igasugu seemneid, vaha, küünlaid ja mõnikord ka vasksõrmuseid, mis nad sõrmes kannavad, et neid õnnistataks ja piitsutataks püha veega Preestrite poolt."

Teistegi jesuiitide teated räägivad eestlaste sügavalt emotsionaalsest religioosusest. Kristluse sisemisest omaksõtmisest annavad tunnistust ka muutused isikunimedes. Juba 15. sajandil hakkavad muinaseesti isikunimed asenduma kristlike pühakute nimedest tulenevatega: tavaliseks saavad Jürid, Toomad, Mardid, Marid, Anned ja Kadrid. Antonio Possevino kirjast saame teada ka lapsele pühaku nime andmise tegeliku tähenduse: see tähendas tema andmist pühaku kaitse alla.

"Ka ei luba Eestlased, et keegi elaks nende keskel, kes pole Katoliku Preestri-lt saanud mõne Apostli nime, et see oleks Kristuse teene ja väega tema eestkostjaks nii elus kui surmas. Aga kui mõnikord laps sureb, enne kui ta mõne Apostli on saanud, pakub isa oma Apostli pojale (sest nad usuvad nõnda, et ta niisuguse saatjaga kindlamini Kristuse meie Issanda juurde läheb). Ja pärast küsib see Isa esimesel võimalusel mõnelt preestri-lt Apostli enese jaoks."

Rootsi aeg: luterlik kirikukorraldus

Kirjalike allikate hulk suureneb märgatavalt pärast Eesti minekut Rootsi võimu alla – Põhja- ja Lääne-Eestis alates 1580. aastatest, Liivi sõja järel Poola võimu all olnud Lõuna-Eestis alates 1630. aastatest. Rootsi aeg toob endaga kaasa luterliku kirikukorralduse ning kirik hakkab agaralt võitlema katoliku usu jäänuste, eriti selle väliste ilmingute – pühakutekultuse ja ohverdamise – vastu. Samas kajastub usuolusid peegeldavates kirikuvisiitatsioonide protokollides endiselt katoliku-aegse maailmapildi püsimine. Kurdetakse ohverdamist kabelite varemetes, kabeliasemetel ja teede äärde püstitatud ristide juures. Pühakupäevadel toimuvad kabelikoh- tades suured ohverdamisega seotud rahvakogunemised, mistõttu Rootsi ki-

riku- ja riigivõimud annavad korduvalt korraldusi ebausuga seotud kabelite ja ristide hävitamiseks. Tõsiselt muutub luteri kiriku hoiak ka külakalmistute suhtes. Kui katoliku ajal suhtuti külade juurde matmise sallivalt ning tõenäoliselt olid paljud külakalmistud ka kiriklikult pühitsetud – sellele viitab tihe seos kabelitega –, siis luteri kirik hakkab otsustavalt võitlema kalmetesse matmise kui paganluse jäänuse vastu. Vaatamata kiriku püüdlustele, kestab kabeliasemetel ohverdamine ligikaudu Rootsi aja lõpuni ning sellekohaseid teateid on palju veel ka 18. sajandist.

Ehkki kirik nimetab rahvakombeid paavstluseks, ebausuks ja paganluseks, pole küsimus niivõrd asja sisu kui vaatenurgas. Suhtumise tagamaa on paljuski poliitilised vastuolud protestantliku Rootsi ja katoliikliku Poola vahel ning hirm, et katoliikluse püsimine võib põhjustada maarahva poolehoidu Poolale: Lõuna-Eesti on sellelt alles hilja-aegu vallutatud ning poliitilised olud tervikuna üsnagi ebakindlad. Teisalt ei pörku rahva ja kiriku rootsiaegsetes vastuoludes mitte ainult luterlik ja katoliiklik ideoloogia ja teoloogia, vaid ka ratsionaalne ja emotsionaalne olemis-, usku- ja mõtlemisviis.

Maria muld kaikes paikas

Samas on vähetõenäoline, et maarahva enamik võinuks veel 17. sajandil end määratleda ristiusu ja kiriku põhimõttele vastastena. Ilmselt on teadmine ristiusu taga peituvast väest ja usk selle abisse hiljemalt keskaja lõpuks juba omaks võetud. Kaudselt annavad sellest tunnistust lisaks pühakutekultusele ka kristlikud vormelid ja palved vana-des, veel 19.–20. sajandini püsinud ravi-loitsudes. Külakalmistute rahvapärast väärtustatust võiks kujukalt edastada ühe Mihkli kihelkonna talumehe vastus 1697. a kirikuvisitatsioonil toodud etteheitele külade juurde matmise kohta: *Maria muld kaikes paikas*.

Siiski ei saa asju lihtsustada ega rääkida 16.–17. sajandi eestlastest kui kristlastest, kelle maailmanägemus piirdub katoliku kiriku õpetusega. Laiemas Euroopa kontekstis kujutab külakalmistutele matmine endast pretseedendit nähtust ning ka rahvapärased ohverdandid ja kabelite juures toimuv väljusid katoliku kiriku poolt lubatud raamidest.

Kristlike, samuti ristiusu ning ristiusueelsete arusaamade tihedal põimumisel tekkinud sünkretistlike segauskumuste kõrval püsivad rahva maailmapildis endiselt paljud üheselt ristiusueelse taustaga uskumused. Urvaste kirikuõpetaja Johann Gutsclaffi teatel on Võhandu jõge veel 1640. aastatel pühaks peetud ja sinna piksele ohverdatud (sh väikseid lapsi). Mälestusi hiiekohtade pühadusest, samuti seal toimunud ohverdandest ning kollektiivsetest riitustest võib kohata rahvaluulekogudes. Äärmiselt ebatõenäoline, et vahel üsna detailsed mälestused võiksid ulatuda tagasi muinasaega: ilmselt kajastub neis veel suhteliselt hiljuti, 17.–18. sajandil või 19. sajandi algupoolelgi toimunu. Rahvauskumuste mittekristlikku poolde kuulub teadmine mets-, kodu- ja viljakushaldjatest, näkkidest, majavaimudest ja maajumalatest. Tõnniks nimetatud kodujumalustele on Edela-Eesti taludes ohvriande viidud veel 19. sajandi lõpupoolel ning sama kaua on kestnud ohverdamine ohvrikividele ja -puudele igapäevaelu hea käekäigu nimel. Kõige kauem püsis rahvapärane ravimaagia: puudele, kividele ja allikatele viidi Lääne- ja Saaremaal tervise pärast ohvreid tihti veel 1920.–30. aastatel. Ka teadmine sügisesel hingedeajal kodu küllastavatest esivanemate hingedest ning alateadlik usk sellesse, et surnu mingil viisil hauas edasi elab, on selgelt ristiusueelse taustaga.

Mitmepalgeline maailmapilt

Seega on eestlastele läbi paljude sajandite olnud omane väga kirev maailmapilt, kus kõrvuti eri algupäraga – kristlikud, sünkretistlikud-segaloomulised ja selgelt ristiusueelset päritolu arusaamad. Kindel, et erinevaid uskumusi leidis üheaegselt samas kihelkonnas, külas ja talus, aga ka üksiknimeste teadvuses. Samad inimesed, kes käisid pühapäeval kirikus armulaul ja uskusid Jumalasse, töid ohvreid majavaimudele ja käisid tervisehädade vastu abi otsimas puude, kivide ja allikate juurest ning nõidade käest. Sellise mitmepalgelisuse taga on paljuski talupoja praktiline meel ja pragmaatilisus: hea on see, mis aitab – tulgu abi siis mis tahes lähteko-hast. Igapäevaelusse kuulusid aga ka loendamatud "kunstid", samuti hirmnaabri kurja silma, nõiduse või varave-daja ees.

Suur kirevus iseloomustas eesti rahvausundit kuni pöördeliste muutusteni külaelus 19. sajandi keskpaiku – rahvusliku ärkamise, seltside tekke ja talude majandusliku iseseisvumiseni. Kõige veenvamaks tõendiks ristiusueelse taustaga uskumuste püsimisest ja suurest tähtsusest argielus on nende rohke kajastumine rahvaluulekogudes. Siinkohal on oluline märkida üht tänapäeva folkloristikas olulist tõdemust: mäletatakse seda, mis on tähtis. Kui asi või komme lakkab olemast oluline, kaob see peagi rahva ajaloolisest mälest.

Sünkretistlik maailmapilt hakkab Eestis murenema siiski juba 17. sajandi lõpul, kiriku õpetus- ja kasvatustöö tulemusel: tasapisi hakkab teed murdma luterlik, paljuski mõistusel rajanev maailmanägemus. Esmase pinna muudatus- teks loovad 1680. aastatel rajatud rahvakoolivõrk ja eestikeelne kirjasõna. Põhjasõja ja katku tagasilöökkide järel annavad uue tõsise tõuke mentaliteedi- muudatuseks 1720. aastatel tegutsema hakanud vennastekogudused, aga ka 1739. a ilmunud eestikeelne piibel. Siit alates kuulub kristlik kirjasõna üha sa-gedamini eestlase lugemisvarasse ning juhib mõtteviisi sellise tööka ja ratsio-naalse vagaduse suunas, mis omane Vargamäe Andresele. Vennastekoguduste tähtsust pole Eesti kultuuriloos põhjust alahinnata: ehk esmakordselt ajaloos on tegemist olukorraga, kus usu-elu vaimsus ja praktika on kooskõlas "päris" ja ainuüksi kristlike ideaalidega. Kristlikest emotsioonidest olid kantud ka Lääne-Eesti 18.–19. sajandi rahvapära-sed usulised äratusliikumised.

Rahvusvahelises taust- süsteemis

Milline on Eesti vana rahvausundi koht rahvusvahelises taustsüsteemis? Kuigi ristiusueelse või mittekristliku taustaga elemente leidub paljudes usundites, tundub nende osatähtsus eestlaste 19. sa-jandi traditsionaalses maailmapildis olevat märksa suurem kui enamikul Euroopa rahvastel (jätkem siinkohal kõrvale saamid ning idapoolsed soomeugrila-sed). Sellisel tavatul kirevusel on konkreet- sed põhjused. Esmatähtsaks võib pida-da ühiskonna sajandeid kestnud jao- tumist eestlastest maarahvaks ja saks- lastest ülemkihiks ning vaimulike kuulu- mist maarahva poolt vaadates "võõras-

te" hulka. Näib, et ristiusu sisemine omaksvõtt sai aset leida alles siis, kui sõnumi kuulutajad pärinesid "omade" seast: olgu siis tegemist 13. sajandi Põhja- ja Lääne-Eesti ülikute, vennastekoguduste jutlustajate või ärkamisaegsete, eesti meelt ja vaimu kandvate Jakob Hurda või Villem Reimani taoliste kirikuõpetajatega.

Samas tuleb tõdeda, et tänasegi kiriku vaim ja traditsioonid tulevad konkreetsest ajaloolisest kontekstist. Väärtushinnanguid ja hoiakuid on paljuski kujundanud õpetajalt õpilastele põlvkonnast põlvkonda edasi antav järjepidevus. Unustada ei saa tõsiasi, et veel enne viimast suurt sõda ei olnud paljude kirikuõpetajate emakeel eesti keel, et Tartu Ülikooli usuteaduskonna õppejõududest olid mitmed sakslased ning et paljud, sh ka eesti nimega kirikuõpetajad lahkusid 1939. aastal Hitleri kutsel Saksamaale.

Eestlase religioossus

Küsimuse Eesti luteri kirikus valitsevate hoiakute ja väärtushinnangute ainuvõimalikkusest tõstatas "noore vihase mehena" Uku Masing juba 1930. aastatel,

väites, et ristiusk sellisel kujul, nagu seda tunnevad ja vahendavad sakslased, ei ole eestlasele loomumane. Eestlase religioossus, ka kristlikus vormis, on teistsugune – nii nagu on teistsugused ka keel ja mõtlemine. See ei rajane hierarhial, allumisel ja üleolekul, vaid usaldusel ja kooskõlal. Eestlane ei vaja ranget ja enda respektierimist nõudvat kirikhärrat ning Jumal, kes ilmutab end looduses, pole talle niivõrd isand, kui võrd midagi hea sõbra või vanema venna taolist. Need mõtted pole Eesti kirikuelus oma aktuaalsust kaotanud tänini, kuigi kirikuõpetajate seas leidub ka mittetraditsioonilise ja liberaalse sõnumi kandjaid. Ehk just kohati vaikselt endistviisi edasi õilmitsevas "saksa vaimus" peitub üks põhjusi, miks kõikjal traditsioone murendav 20. sajand on toonud kaasa eestlaste üsnagi tugeva võõrandumise kirikust.

Kirjandus

1. Eestlase usulisi eeldusi ja nende tähtsus teoloogiale. Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohast. Tartu, 1994.
2. Forselius, J. Eestlaste ebausku kombed, viisid ja harjumused. Tartu, 1915.

3. Henriku Liivimaa kroonika. Tallinn, 1982.
4. Köpp, J. Kirik ja rahvas. Sugemeid eesti rahva vaimse palge kujunemise teelt. Lund, 1959.
5. Loorits, O. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn, 1989.
6. Masing, U. Eestipärasest ristiusust. Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohast. Tartu, 1994.
7. Paulson, I. Vana eesti rahvausk. Tartu, 1997.
8. Plaata, J. Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal. Eesti Rahva Muuseumi Sari, 2. Tartu, 2001.
9. Possevino, A. Kiri Mantova hertsoginnale. Tartu, 1994.
10. Valk, Ü. Inimene ja teisepoolsus eesti rahvausundis. Eesti rahvakultuur. Koostanud ja toimetanud Ants Viies ja Elle Vunder. Tallinn, 1998. 485–512.

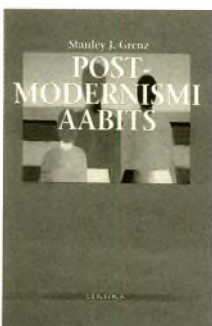
Kultuurilooline Leksika sari

POSTMODERNISMI AABITS

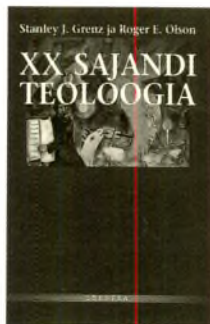
Stanley J. Grenz

Auditooriumist meediakanalini on nüüdisaja ühiskond muutusevalus, mida võib võrrelda kunagise modernsuse sünniga keskaja lõpul. Modernne maailmamõistmine on lõpule jõudmas ning suundumas postmodernismi.

Autor kaardistab postmodernismi maastikku ning toob välja kunsti ja arhitektuuri, filosoofia ja ilukirjanduse, kirjandusteooria ja meedia ühendavad seosed. "Postmodernismi aabits"

uurib postmodernistliku fenomeni sajandipikkust kujunemislugu ning tutvustab lugejale postmodernistliku vaimuse juhtfigure. 214 lk, ilmub aprillikeskel

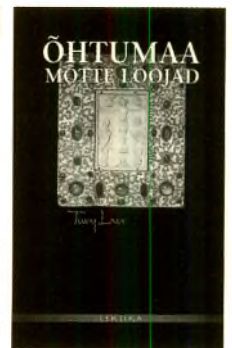

XX SAJANDI TEOLOOGIA

Stanley J. Grenz, Roger E. Olson

Rohkem kui ükski eelnev sajand on XX andnud põhjust mureks inimkonna koha pärast universumis. See väljendub uutes otsingutes transtsendentsuse, tähenduslikkuse ja lootuse allika järele, mida ei suutnud anda valgustusliku teaduse ja filosoofia poolt kirjeldatud endassesulgunud maailm.

Meile näidatakse olulisemate usuteadlaste varal XX sajandi teoloogia ja selle kultuuriruumi kujunemist, heitlemist ja eneseleidmist. 527 lk

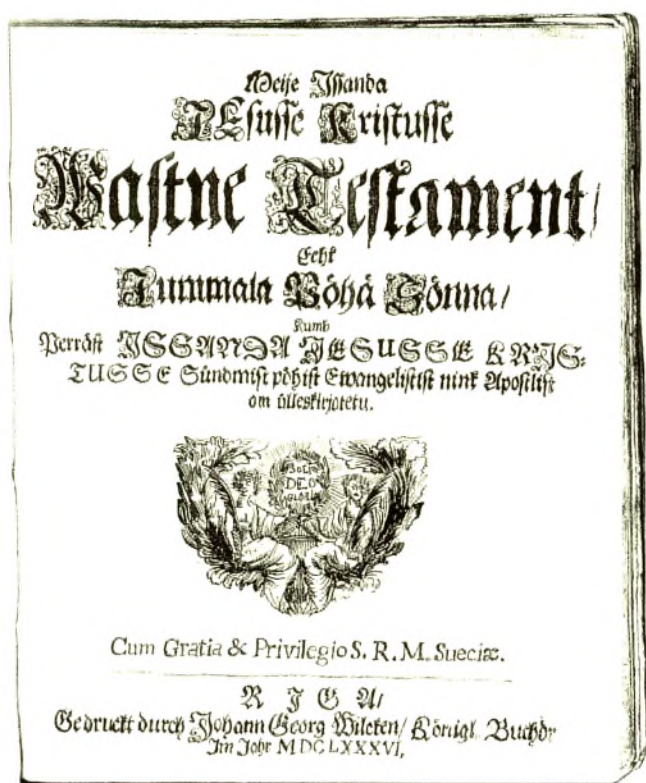

ÕHTUMAA MÖTTE LOOJAD

Tony Lane

Kultuurilooline leksikon annab kokkuvõtliku ülevaate viimase 2000 aasta jooksul Lääne kultuuri ja maailmapilti vorminud kristlike mõtlejate ning kirjameeste elust ja ideedest. Raamat käsitleb olulisemaid isikuid, kes on mõjutanud religiooniloolisi arenguid, sealhulgas kiriklike usutunnistuse tekkimist ja õpetuse kujunemist. Teos loob seose filosoofia ja teoloogia vahel ajaloolises perspektiivis ning on väärtuslik oma paljude tsitaatide ja tekstinäidete poolest. 291 lk

LOGOS

Wastne Testament versus maarahva maailmapilt

Karl Kello

Rootsi aja lõpus, 1686, ilmus vastlugemaõppinud maarahva lugemislauale eestikeelne Wastne Testament, esimene tõeline kirjavara. Järgnevalt väike ekskursus meie esivanemate müütilisse maailmapilti võrreldavalt piibellikuga.

Tolleaegse lugeja silme ette laotuv kujutluspilt Inimese Pojast, tema surmast ristipuu ning ajastu lõpust erines ilmselt oluliselt sellest, mida meie näeme ja Piiblist välja loeme. Väga tõenäoliselt leiti pühakirjast üht-teist tuttavat eest. Näiteks Jumala Poeg, kelle pale paistab kui päike oma väes, võis meenutada müütilisi päevapoegi, kel paistnud päike pealael või otsaes. Ka Kalevipojal olnud päike pea peal kanda, Kalevi-Olevipoja kohta öeldakse eesti rahvalauludes isegi *ilus ilma, päeva-paiste*. Võimalik, et Kalevipoegagi peeti neitsist sündinuks nagu soome Kaleva poegasid.

Kõige enam lugeja ettekujutust vapustav kujutus Inimese Poja ristisurma kõrval pidanuks eeldatavasti olema apokalüptiline kuulutus ajastu lõpust. Läänemeresoomlaste vanade rahvalaulude ning soome raua- ja tulesünniloit- sude põhjal otsustades polnud aga see- gi mingi eriline imelugu. Setu rahvalaulu "Tahtse taivas maale tulla" järgi on kõik see korra olnud juba.

Suhr werrew pissohand

Wastse Testamendi lõpuloos kohtus järjekindel lugeja pisuhännaga. Johannes Ilmutusraamatu 12. peatükis seisab *suhr werrew Pissohand* päikesega ehi-

tud ja lapsevalus vaevleva neitsi Maarja ees, et ilmale tulev laps ära süüa: "*se Pissohand sais se Naise een/ kummal olli Ilmale tuwwa/ et temmä temmä Last erräsöhks/ kui temmä Ilmale sahks*".

Miks tõlgiti apokalüptiline draakon, see vana madu, Kurat ja Saatan, keda Uues Testamendis nimetatakse ka sellesinase maailma jumalaks (2 Kr 4,4) ning kõigi kuningriikide valitsejaks (Lk 4,5–7), nimelt pisuhännaks? Pisuhänd pidi sel ajal olema säilitanud oma algse müütilise olemuse.

Pisuhänd ehk tulisaba arvatakse olevat lendtähed või keravälgu rahvapärane tõlgendus. Kuidas võidi mõista seda, et

suur tulipunane pisuhänd visatakse taevast alla maa peale ning heidetakse hiljem põlevasse väävljärve?

“Michkli nink temmä Engli söddasiwa Pissohanna wasta/ nink Pissohand söddas/ nink temmä Engli: Nink se suhr Pissohand heideti wäljä/ se wanna Schiuug/ kumb Kurratiks nink Satanaks kutsutas/ kä kik Ilma erräpettäb/ heideti Mah pähle” (Ilm 12).

Taevase tulekera = päikese poja mahasadamise ning Kaleva järve sattumise kohta leidub ulatuslik materjal soome tule- ja rauasünniloitsudes (21, lk 340, 338). Päikese- ehk päevapoegi, kes eesti müütilistes rahvalauludes vahetevahel ette juhtuvad, peetakse samuti meteoroidide võrdkujuks (16, lk 23).

Tulejärve kohtame ka kohalikes uskumustes. See on Kalevipoja külastatud tumesinise veega ümmargune põrgujärv, mille kaldal kasvavate puude poole altpoolt tugevad tuleleegid üles lõõnud (14, lk 123). Maarahva põrgu on midagi muud kui kristlikus ettekujutuses. Ümmargune tulejärve meenutab pigem Kaali järve Saaremaal kui apokalüptilist leegitsevat väävlimerd, mis kõik need metsalised ja kogu ilma patuorjad ajast aega ära mahutab.

Pisuhänd pühib tähed taevast

Uustestamentliku pisuhäna saba pühib ära kolmanda osa taevatähti ja viskab alla maa peale: “Nink temmä Hand tömmas errä kolmandat Ossa Taiwa Tächtest/ nink heit neid Mah pähle” (Ilm 12). Pisuhänd tõmbab korra sabaga kui tohutu tulekeelele üle laotuse, pühkides nagu tuliluuaga üle taeva, ning kolmas osa tähti on kadunud? Liivi mütoloogias nimetataksegi tulisaba ka tuliluuaks (15, 3. kd, lk 77).

Setu laulude järgi kustunud taevatähed siis, kui taevas tahtnud maale tulla, ilm olnud õues ilotu, päike ning kuu kadunud: “Ole-es päivä pääle ilma,/ Ole-es ako alla ilma,/ Ole-es kuud korgeh,/ Ole-es tähti inämb taivah” (7, 162–174). Läti pärimuste kohaselt otsustanud Vanakurat kustutada päikese, kuu ja tähed, alustanud öösel vaikselt tähtede pühkimisest. Jumal vaadanud, et ilm pimeneb, kutsunud appi Pikse ja Välgu, need ajanud suure kiiruga, kära ja müraga kohale, kogu ilm värisenud ning tuli tuhistanud piksevankri rataste alt otsekuu tohutu tulemadu alla maa

peale, põletades kõik, mis ette juhtus. Vanakurat kadunud Pikse eest kuhugi järvepõhja, Jumal asetanud taevalaele uued tähed kustunute asemele.

Hallistest on üles kirjutatud uskumus, et tähed langevad siis, kui Vanapagan taeva all tuliseid kive pillub (19, lk 32). Kolmsada aastat tagasi polnud tähelangeaja kindlasti veel mitte Vanapagan, vaid pigem *walge mees* (Wiedemannil ‘Drache, Teufel’). Veel üle-eelmise aastasaja keskpaiku peeti järelikult nii pisuhända kui ka kuradi valgeks meheks. Valge käibis tule tähenduses. Kuradi-eufemism “vanapagan” hakanud üle-eestiliselt vohama alles sadakond aastat tagasi (23, lk 54, 204).

Kohalikes muistendites on olemas nii taevatähtede pühkimine, kuradi taevast alla heitmine ning isegi järve kukkumine. Mis on selles loos algupärast, mis pühakirjast pärit?

Apokalüptiline, kukekujuline

Saksamaal Weimari linnas klassika keskraamatukogus on üks väga ainulaadne 14. sajandi keskpaigast pärit apokalüptilise draakoni kujutis, kukekujuline ja kolmeharuline kroon peas. Liivimaistes oludes on kukekujuline draakon tavaline nähtus. M. J. Eiseni teatel ilmutanud eestlaste pisuhänd end muude võimaluste kõrval ka tulise kukena. Kukekujuline *pukis* on üldlevinud lätlaste – sealmaal lennanud puugid kui punased kuked taeva all, pikk saba nagu tuleleek taga. Lätlaste uskumuste järgi sünnib *pukis* punase kuke munast (20, 25152–25168). Põhjaeestikeelses piiblitõlkes sai pisuhännast suur tulekarva lendav madu, läti Piiblis aga on *pukis* tänaseni alles. Läti tulisaba on säilitanud oma ürgse *kuju*. *Pukis* on saksa keeles *Drache*, kirjutas aastal 1636 Kuramaa piiskop P. Einhorn (20, 25127), lisades, et see on punane ja lendab õhus kui põlev tuli.

Et tänase päeva inimesel puudub tegelik sabatähe kogemus, viitame siinkohal peapiiskop Johan Kõpu mälestustele. Lapsepõlves kogetud imelik ilmutus sabaga tähest seisis tal läbi elu vaimusilma ees: hommikupoole ööd olnud selges taevas näha “midagi enneolematut: üks võrdlemisi suur ja hele täht ja selle taga määratu suur üle laia osa taevast ulatuv väiksemate tähtede kobar, mis tõesti nagu pikk ja lai kalkuni või kuke

Apokalüptiline draakon kuke kujul, kolmeharuline kroon peas ja päikese-ketas hammaste vahel. Saksamaa, ca 1350. Draakon on tuntud kui päikeseneelaja.

saba. Vaatleme seda hirmust või ka külmast lödisedes. Eriti jääb meelde imelik rahu, mis tundub kogu pildis” (12, lk 54).

Pisuhäna peakate

Weimari draakoni kroon tuletab selgesti meelde narrimütsi. Miks kannab apokalüptiline draakon peas kolmeharulist krooni? Väga võimalik, et nimelt meie esivanemate müütilises maailmapildis peitub võti kristliku sakraalkunsti kolmesarviliste *resp.* kolmeharulist krooni kandvate põrguliste päritolu saladuse lahendamiseks.

Apokalüptilisel draakonil on seitse pead ja kümme sarve: “*suhr werrew Pissohand/ sel olli seitse Päid nink kümme Sarwi*” (Ilm 12). Gooti kunsti tavade järgi kujutati draakoni suure pea otsas nelja sarve, ülejäänutele jäi seega igaühele üks sarv. Kristlikus sakraalkunstis kasutati muidugi muidki võimalusi, kui aga ilmses vajadus näidata seda draakonit kolmesarvilisena *resp.* kolmeharulist krooni kandvana, lahendati tekkinud arvutusprobleem skeemi 3 + 2 + 5 x 1 järgi. Kätesaadavale kirjandusele toetudes võib väita, et kolm sarve ehtisid apokalüptilist põrgulist juba varem, kuid kolmeharuline kroon ilmus talle pähe mitte enne kui 14. sajandi esimesel poolel. Apokalüptilise draakoni kolmeharuline kroon peaks olema ainulaadne asi – eriti kui arvestada, et see on kõigi kuningriikide valitseja võrdkuju peas.

Kolm sarve resp. kolmeharuline peakate on ürgse päikesejumaluse atribuut. Eesti-soome müütilisel päevapojal säranud laubal päike või paistnud kuldne kübar peast kui see päike pealt metsa (24, 2. kd, 51A;B; 52; S 529; 647A;B;C). Päevapoja kuldne kübar olnud kolmeharuline (21, lk 144), sümboliseerides ilmsesti tõusvat, keskpäevast ja loojuvat päikest, kui ta juba paistis päikesena. Kolmenurgelist kuldnuulist mütsi, mille alla mahub ära kogu avar ilmamaa, kandnud läti päikesejumalus Janiski (vt 13, 15571; 15524/7).

Paganlik päikesejumalus on kiviaegse allilma isanda kehastusi. Nii eesti kui läti põrguline kandnud kolmenurgelist mütsi, eesti kuradil võinud olla isegi kolm sarve, samuti juhtinud liivi kuradite karja suur mees, kolm sarve peas (15, kd 2, lk 157). Põhjala vanade kivikirikute lae- ja seinamaalingutel kohtame sagedasti kolmesarvilisi kuradeid.

Ajastu lõpp

Uustestamentlik ajastu lõpu kirjelduski ei pakkunud kohalikule lugejale midagi oluliselt uut ja hirmutavat. Kui ajastu lõpp on käes ja Inimese Poeg tuleb pilves suure väe ning auhiilgusega (Lk 21, 25–26), pimeneb päike ja kuu ei anna valgust, tähed langevad maha ning taevavägesid kõigutatakse: *“sahb Päiw pimmeks minnemä/ nink Kuh ei sah omma Walko andma. Nink ne Taiwa Tāhe sahwa maha saddama/ nink ne Taiwa Wāe sahwa heljoma”* (Mk 13,24–25).

“Suhr Mahwärriseminne sündi/ nink Päiw saije mustaks/ ötse kui jöhwwine Kot/ nink Kuh saije ötse kui Werri. Nink Taiwa Tāhe sattewa Mah pähle/ ötse kui Wiji Puh omma Marjo maha heidäb/ kui temmä suhrest Tuhlest lihgotetas. Nink Taiwas taggasi errä/ ötse kui kokko mähitu Rahmat/ nink kik Mäkke nink Saari lihgoteti ommast Paigast” (Ilm 6,12).

Taevad hukuvad raginal, maailma algained sulavad tules ja kuumuses ära: *“Ent Issanda Peiw sahb tullema kui Warras öhsel/ kummal Taiwa suhre Räggisemisega sahma hukka minnemä/ ent Elemente sahwa suhrest Pallawast errä-sullama/ nink Mah/ nink Teo/ kumma temmä sissea omma/ sahb errä pallama”* (2 Ptr 3,10).

Soome tule- ja raudsünniloitsude järgi, kui *“Pahana palokesänä,/ Tulivuonna voimatonna”* sadanud taevast tulekera =

päikese poeg alla, põletanud palju maid ja palju soid ning sattunud saarele Alue ehk Kaleva järve, siis: *“Pilvet liikkui, taivot naukui,/ taivan kannet kallisteli,/ taivas reikihin repesi,/ kaikki ilmat ikku-noiksi”* (11, lk 106–107; 21, lk 319–336). Enne seda oli pilkane pimedus matnud ilmamaa. Soome loitsudes on juttu ka maa ja taeva lõhenemisest ning maa süttimisest tulesse.

Müütilise päikese poja taevast maha kukkumine väljendab üht võimalikku visiooni, mis võis tolleaegse lugeja teadvuses seostuda nii Jumala Poja taastuleku kui ka uustestamentliku pisuhänna ja selle taevast alla tulejärve heitmisega.

Tahtse taivas maale tulla'

Setu müütiliste rahvalaulude järgi olnud *ilm õues ilotu, taevas tahtnud maale tulla, andnud kullastest tugedest järele, kuu valgus ähvardanud kaoda, päävä valgus vaoda; polnud päeva peale ilma, kuud kõrges ega tähti inämb taivah* (7, 162–174). Kurblugu seostub Jeessu (ka Essu, Esu) hukkamisega. Kuid vaevalt on see kajastuseks üksnes Inimese Poja surmast ristipuu ja päikese pimemisest ristisurma ajal.

Setu Jeessu samastub ilmajumala ja Päevapojaga. Jeessu päästab Päevapoja kombel päikese ning tõstab nagu Egiptuse õhujumal taevast. Vaenelaps läheb Eesut-Maarjat paluma, tulgu maale kaema, maad ja ilma parandama, et saaks ilm nii kui enne oli (7, 539). Tuligi mees maale kaema ja ilma parandama, *naas sis taivas taganema: “Sai iks päivä pääle ilma,/ Sai ago alla ilma,/ Sai kuu korgehe,/ Sai' tähe' taivahe”* (7, 174).

Egiptuse Taevalehmaraaamatus, ca 1300 eKr, on ära toodud taeva mahalangemisest ja taeva tõstmisest pajatava ürgse müüdi töötlus. Sisu lühidalt selles, et kui päikesejumal Ra vanadusest nõdraks jäi (nimelt muutunud tal ihu kuldseks, luud-liikmed hõbedaseks ning juuksed peas tõeliseks lasuriidiks (= kristalliseerunud taevassinine mineraal)), kaotasid inimesed austuse tema vastu ning tõstsid mässu. Ra juuste siniseks muutumine omab sügavat tähendust: päikesejumaluse juuksed sümboliseerivad kuldseid päikesekiiri, sinine juus võiks tähendada sureva päikese kiiri.

Sama ainevaldkonda käsitleb üks Kreutzwaldi ennemuistne jutt, pika pealkirja all “Hädaohust pääsenud kuninga-

poeg saab vendade päästjaks”, kus haige kuningas terveneb surmatõvest, abielludes kuldjuukselise neiuaga. Nimelt jäänud muiste-aegu üks noor kuningas rängasti haigeks, nii *“et temal käed sõrmist küünarnukini kullakarva ja jalad varbaist põlvini hõbedakarva, aga kõht sinikarva klaasist”* olnud (9, lk 325). August Annist kommenteerib: “Joon, et kuldkäed on kuningal endal kui haigus, millest tahetakse vabaneda, on Kreutzwaldi enda loodud juhuslik interpretatsioon, nagu ka neiu kuldjuuste jms rakendus ravivahendina” (1, lk 220).

Taeva tõstmine

Egiptuse lugu jätkub sellega, et osa mässulisi surmati ning taevas ja maa eraldati teineteisest (17, lk 86–89). Taevast ja Maa olid õhujumala lapsed. Õhujumal tõstis Taeva üles ja jättis Maa alla. Eestlastelgi olnud taevas omal ajal palju madalamal, nõnda et lapsedki võinud sinna sõrmega auke sisse torkida, kuni pahaseks saanud Vanaisa kergitanud taeva nii kõrgele, kus see praegu on.

Taevas usuti maha langevat, kui igavesti surev ja taas sündiv päike jääks uuesti ilmutama. Mis tähendab ka seda, et taevas ähvardab maa peale variseda, kui taas sündivat päikest kehastav vaarao ei saa millegipärast asuda oma isa aujärjele. Ametisse astudes tegi iga vaarao seetõttu läbi väga vajaliku taeva tõstmise rituaali. Taeva tõstmine sümboliseerib kosmilise korralduse säilimist tänu vaarao tavajärgsele tegutsemisele. Vaarao võrdsustub õhu- ehk ilmajumalaga, kes ülestõstetud kätel toetab taevast maa kohal. Setukeste teades tõstab taeva endisele kohale tagasi ilmajumal Esu:

“Tahtse taivas maale tulla' /.../ Esus läts ilma käuma, Näie tule kezä pääl, Valu vanno maie pääl. Esu karas mano kaema'e /.../ Jummal sällüle tulil /.../ Ezi taivast tugezi Kullatsilla tugimilla Vazitsilla varbazilla. Esu võti Jumala tulliita, Sis taivas iks üles tagazi, Sai iks tuo illus ilmakene, Valgel vallus pääväkene”

(7, 175).

Päikese kadumine ning pilkane pimedus; taeva maha langemine ja taeva tõstmine – need müütilised arusaamad

juurduvad üleilmsetesse müütilistesse kujutelmadesse. Taevatõstmise lugu tunnevad ka Ida-Aasia ja Polüneesia rahvad (16, lk 61). Piibellikud mõjutused on loomulikud, kuivõrd piiblitekstitid isegi asetuvad sisse üleilmsetesse konteksti, mis kajastub nii läänemeresoomlaste ja baltide, saamide, keltide kui ka põhjagermaanlaste, kaukaasia rahvaste, vanade kreeklaste, juutide pärimustes. Kui taevas maha langeb ja taevavõlv sisse variseb, on kas ilmasammas järele andnud või taevast toetav ja päikest ladvas kandev ilmapuu murdunud.

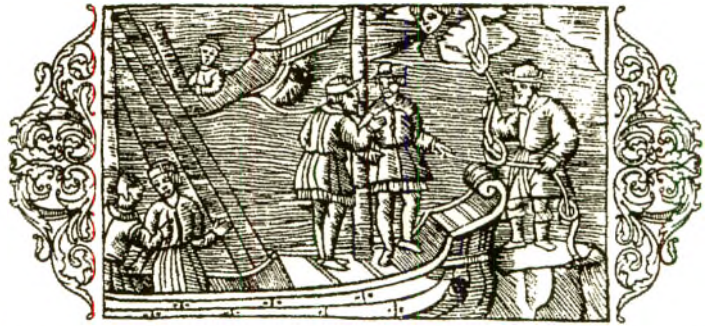
Arvatavasti sobitus uuestestamentlik Inimese Poeg, Jumala Poeg meie vanades lauludes väljenduvasse ilmapilti, Päevapoja koha peale. Igal juhul ei saa omaks võtta, et nende müütiliste rahvalaulude loomisel on Piibel eeskujuks olnud.

Wastse Testamendi järgi paistab Jeesuse pale otsekuu päike oma väes ning riided kiirgavad valgust: "Nink temmä Silmä olliwa kui Tulle Kirg/ Nink temmä Näggo paist ötse kui Päiw paistab ommän Wäen" (Ilm 1,14–16); "temmä Palge paist kui Päiw" (Mt 17,2); "temmä Reiwa saiwa wallusaks nink wäega walgeks kui Lummi/ et ütsik Walgeteggija Mah pähl neid ni walgeks ei woi tettä" (Mr 9,3).

Silmad on Tal kui tuleleek, juuksed valgema kui vill ning jalad hiilgavad otsekuu ahjus hõõgav vasemaak. Päevapojal (ja soome Kaleva poegadel) olid jalad hõbedased põlvist saadik, käed küünarnukini kullakarva; "kuu kukrun, pääv otsa eehn, aotäht rindu pääl, hõbehödzö' jala', kulladze' käe' küünarpaani" (8, lk 289). Kalevipojal olnud päike pea peal kanda, Soome Kaleva poegadel paistnud päike pealael. Kalevi-Olevipoega nimetatakse otseselt ilusaks ilmaks, päevapojaks ning isegi ilusaks ilmaks, päevapaisteks. Müütiline päikseline vennakene olnud ilus ilma näha, valgema kui vaht meres, juuksed peas kui jumala viitsad: "Valge on meressa vaho./ Valgeem olli vennakene! Nenda paistis venna varjo./ Kui se päva taevaasta!" (Kadrina, 1841; 4, 1 kd, lk 211).

Ötse kui Wälk

Otsekuu välk, mis sähvib ida poolt ja paistab läände, nõnda peab olema Inimese Poja tulemine (Mt 24,27). "Sest ötse kui Wälk/ kumb üttelt pohlt Taiwa al

Olaus Magnus. Tuulte müümine, 1555. Meremeestele antakse kaasa kolm nahkrihma sisse seotud tuulesõlme.

Wälke heidäb/ nink paistab tõise pohleni Taiwa al: Nida sahb kah se Innimisse Poig ommal Peiwäl ollema" (Lk 17,24). Aga samas langeb saatangi = suhr werrew pissohand kui wälk taevast maha: "Minna näije sedda Satanat/ kui Wälki/ Taiwast mahha saddawat" (Lk 10,18). Väguna ilmumine pole ainuke, mis Jeesust ja saatanat eksitavalt ühendab.

Mina olen helkjas koidutäht, ütleb Jeesus enda kohta: "Minna olle Tawida Juhr nink Suggu/ se wallus Hao Tächt" (Ilm 22,16). Helkja koidutähe leiame samuti Jesaja raamatust. Jesaja räägib liisaks Emmanueli ('Jumala meiega') sünni ettekuulutusele helkja koidutähe taevast tulemisest, mis sedapuhku ei kajasta mitte Jeesuse ilmumist, vaid hoopis saatana taevast alla maa peale tõukamist: "Kuidas sa ometi oled, helkjas koidutäht [ka: koidupoeg] alla langenud taevast, tükkidena paisatud maha, rahvaste alistaja?" (Js 14,12).

Koidutähe taevast tulemine

Helkjas koidutäht resp. särav koidupoeg kukkus kui leegitsev täht, raiuti taevast tükkidena maha kivimurdu. Hesekeieli 28. raamatus lisatakse, et hiilgav jumalik olend tehti maa peale tuhaks kõigi nägijate silme ees – tema enese keskel puhkenud tuli neelas ta. Ometi otsustas ta saada Kõigekõrgema sarnaseks ning seada oma aujärje üles kogunemismäele kõige kaugemal Põhjamaal, üritades sealt tema meeleva antud kuningriike valitsema asuda.

Ladina keeles tõlgitakse helkjas koidutäht resp. särav koidupoeg Luciferiks 'valgusetooja'. Koidutäht Lucifer = suhr werrew pissohand = sellesinase maailma jumal, on valetaja, laimaja ning eksitaja. Ta võib esineda eksitavalt Jeesuse koha peal. Kas ja kuidas tegi maarahvas vahet Kristuse ja tema valekuju vahel?

Koidutähel on tähtis osa täita ka eesti ja läti mütoloogias ning seda ilmselt mitte Piibli eeskujul. Huvitaval kombel on läti laulude müütiline koidutäht samuti meessoost nagu Uues Testamendis, samal ajal kui tavaline taevatäht on indoeurooplastel naissoost (2, lk 21–44), vrd Veenus. Koidutähe taevast tulemine seostub lätlastel püha abielu sõlmimisega, eestlastel kolmainusliku taevase tule (kuivõrd kosilastena esinevad Päike, Kuu ja Täht) ning maaema ühteitmisega.

Läti koidutäht Auseklis tuleb mere saarele kosja Päikese tütrele, pikne pahandab, raputab kogu seda jumala maailma, kihutab järele. Murrab maailmapuu kuldse tammekeese või kuldse õunapuu, kuldne õunakene variseb puust. Päikseke nutab kolm päeva või kolm aastat ühtejärke (13, 10380–10385) ega näita ennast nähtavasti taevaalael. Taevajumal Dievs teeb seda-aegu uue õuna, kullast, hõbedast ja vasesest (13, 10094), tõenäoliselt päiksekuldse, kuuhõbedase, tähevaskise.

Eestlaste (koidu)tähe kosjalookest vestab üks tuntumaid rahvalaule "Tähe-mõrsja" (vt ka Salme neuu ja Kureneiu lood). Kositav neuu läheb tähe kõrval ka aole, neiu võib saada ao naine, ao poja minija (4, 2. kd, lk 213–215; vrd lk 179). Taevane kosilane on otsekuu wallus Hao Tächt – mees päikesena särav. Mari neitsikene istub mäe otsas, täht tuleb kosja, Mari ütleb: "Ma lää tähele mihele:/ Täht' ol' tähtsa peiokene./ Ago armas mihekene./ Obo all ao-täht', Mies pääle päävä-täht' /.../ Kulda tutu' pää otsan" (4, 2. kd, lk 212). Annekesel-õekesel "olid kolmed kosilased:/ Üks oli kuu ja teine pää./ Kolmas koidu täheke./ Ta läks koidu tähele" (4, 2. kd, lk 115).

Laiemas mütoloogilises kontekstis annab läti-eesti koidutähe taevast tule-

mist kindlasti seostada piibellike koidutähtede ilmumisega, aga ei eestlaste ega lätlaste koidutähe kosjaloo puhul ole kindlasti põhjust kahtlustada otsest uustestamentlikku mõju.

Eluallikas ja tuule taltsutamine

Uues Testamendis leidub muudki, mis pidi lugejale tuttav ette tulema. Näiteks eluvee allikas, millest see, kel janu, võib juua hinnata (*"Mina annan sellele, kellel on janu, eluvee allikast ilma hinnata"* (Ilm 21,6)), võis meenutada lugejale midagi väga konkreetset. Eluallikaid (*elohallikad, Lebensquellen*) mainib Kreuzwald 1854, *elu-wee-hallikas* esineb Wiedemannil, 1869. Eluallika vesi arvati omavat noorendavat ja tervendavat väge. Tüdrukud käinud noore kuu ajal enast eluallikal pesemas, et nägu liiga ruttu ei vananeks, eluallikaveega pesti samuti põduraid lapsi (10, lk 6–7).

Üheks selliseks seigaks peaks olema ka tuulte ja vete taltsutamine, mis Inimese Poja võimuses. Jeesus sõitleb tuult ja merd – ning tuul raugab ja meri jääb täiesti vaikseks: *"Ent temmä tösst ülles nink ähward Tuhld n. Wee-Mäs-sämist: Nink se jäi maha/ nink saije waik"* (Lk 8,24, vt ka Mt 8,26; Mr 4,39).

Felix Oinas käsitleb seoses Jeesuse merevaigistamisega Peipsi karistamist ja toob mitmeid rahvusvahelisi näiteid vete peksmisest (18, lk 66–69): *"Kui Kalevipoeg Peipsi järvel paadiga sõudnud, laenetanud see väga ja nii tahtnud ta ühtelugu sisse kalduda. See sünnitanud Kalevipojale pahameelt, ta võtnud vemla ja peksnud sellega Peipsi laineid valusaste. Kohe jätnud järv laenatamise järele. Ka nüüd alles, kui vaikse ilmaga Peipsil sõuetakse, olla need vemla jäljed näha; nii olla ka talvel voldid seal kohal jää peal"* (14, 372).

Lisaks Oinase toodud näidetele ähvardanud ka Herakles nuhelda merelaineid, kui need tema paati vintsutamast ei rahune. Herakles oli see mees, kes maadles justkui Kalevipoeg allilma isanda endaga. Herakles ja Kalevipoeg ongi olemuselt Jeesusele lähedasemad kujud kui Felix Oinase mainitud Xerxes, Aleksander Suur, Juhan Julm, Peeter Esimene.

Tuulte tõstmine ja taltsutamine pole kohalikes uskumustes midagi imestamisväärset. Lood tuuletegemisest, tuule kinnisõlmimisest ja vallale päästmisest

ning pärimused tuule müümisest on üllatava järjekindlusega püsivad kummalgi pool Soome lahte ja Väinamere saartel. Tuult mõistab tekitada ja juhtida tuuletark, kes vaigistab kõva vastutuule ja tormi, sõlmib tuule kas kaelaräti sisse, lõngakerasse või tuulepaeltesse.

Siinmail olnud tuntud ka tuulekott – muinasjutuline tuulekuningas kinkinud poisile tuulekoti (16, lk 56–57) nagu see müütiline tuulte valdjaski eeposest "Odüsseia", kes andis reisimees Odüsseusele koduteele kaasa pärituule – mees sai ühes nahkpauna vangistatud vastutuuled. Meilgi olnud tuuled algselt lähkrites, kuid Vanataadi poisid lasknud need sealt kogemata välja.

Kirjandus

1. Annist, A. Friedrich Reinhold Kreuzwaldi muinasjutude algupära ja kunstiline laad. Tallinn, 1966.
2. Biezais, H. Die Himmlische Götterfamilie der alten Lette. Uppsala, 1972.
3. Botheroyd, S., P. Lexikon der keltischen Mythologie. München, 1995.
4. Eesti rahvalaulud. 1–2. Tartu, 1926–1932.
5. Eesti rahvalaulud. Antoloogia. 1–4. Tallinn, 1969–1974.
6. Hawkins, G. S. Stonehenge pole ainus. Tallinn, 1980.
7. Hurt, J. Setukeste laulud. 1–3. Helsinki, 1904–1907.
8. Kallas, O. Achtzig Märchen der Ljutziner Esten. Jurjew (Dorpat), 1899.
9. Kreuzwald, Fr. R. Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn, 1978.
10. Kreuzwald, Fr. R. Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler. St. Petersburg, 1854.
11. Krohn, K. Suomalaiset syntyloitsut. Helsinki, 1917.
12. Köpp, J. Mälestuste radadel. 1. Tallinn, 1991.
13. Latviesu tautasdziesmas. 3–4. Riga, 1981–1982.
14. Laugaste, E. Normann, E. Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959.
15. Loorits, O. Liivi rahva usund. 1.–3. Tartu, 1926–1928.
16. Masing, U. Eesti usund. Tartu, 1995.
17. Matje, M. E. Drevneegipetskije mifö. Moskva, Leningrad, 1956.
18. Oinas, F. Surematu Kalevipoeg. Tallinn, 1994.
19. Prüller, P. Eesti rahvaastronoomia. Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. I. Tallinn, 1968.
20. Smits, P. Latviesu tautas ticejumi. 1–4. Riga, 1940–1941.
21. Suomen kansan muinaisia loitsurunoja. Helsinki, 1881.
22. Suomen kansan vanhat runot. 1–14. Helsinki, 1908–1948.
23. Valk, Ü. Eesti rahvasu kuradi-kujutelm kristliku demonoloogia ja rahvusvahelise folkloori kontekstis: ilmutuskujud. Doktoriväitekirj. Tartu, 1994.
24. Vana Kannel. I–VI:2. Tartu 1886 – Tallinn 1989.
25. Veja vanadzins. Latviesu tautas teikas. Riga, 1993.

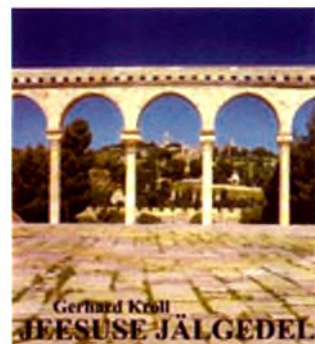

Gerhard Kroll, JEESUSE JÄLGEDEL

470 lk, formaat: 24 x 28 cm,
köva köide

Nüüd siis on meie postateistlikul Maarjamaalgi suur eestikeelne teatmeteos Jeesus Kristuse kohta, mida võib mahu poolest võrrelda ENE köitega. Krolli teosesse on koondatud kõik, mida ajalugu Jeesus Kristusest teab. On analüüsitud kõiki olulisi tekste (eriti Jeesuse kaasaegsete autorite, aga ka varaste palverändurite omi, mis kirjeldavad Püha Maa koguduste pärimusi), samuti arheoloogilisi uurimusi, mida illustreerivad arvukad plaanid ja fotod. Tegemist on tõelise Jeesuse-entsüklopeediaga: teose lõpus leiduv nime- ja teemade register toob ligikaudu 3000 kirjet. Kuid see on ainult üks aspekt: kõigepealt leiame siit üsnagi loetava jutustuse Jeesuse elust tolleagese olme taustal (maastik, kliima, eluolu). Nelja evangelisti jutustus saab siit tubli lisa, nii et Krolli võiks nimetada ka Uue Testamendi kommentaariks. Lisaks leiame palju huvitavat algristikoguduse ja hilisemategi Püha Maa koguduste elu kohta. Autori eesmärk pole siiski olnud detailide kuhjamine ega huvitava eluloo vestmine, ka mitte müütide kummutamine, vaid huvi selle vastu, mida me Jeesuse elust tegelikult teame. Põhjalikult tuleb jutuks ka Jeesuse kaasaegsete, niihästi jüngerite kui vaenlaste suhtumine temasse ja tema sõnumisse. Lugeja saab igal juhul väga konkreetse ettekujutuse selle mehe elust ja tegevusest, keda kuulutab meie päevil ca 34 000 kristlikku konfessiooni.

Vello Salo

Väike märgiatlas

Karl Kello

Tiivuline süda ühendab armastust tähistava südame ja armastusjumal Amori tiivad.

SÜDA

Süda sümboliseerib jumalikku armastust ja mõistmist. Sümbolina seob süda usku, lootust ja armastust. "Sest see pole nii, nagu inimene näeb: inimene näeb, mis silma ees, aga Jehoova näeb, mis südames!" (1 Sm 16,7).

Leegitsev süda

Leegitsev süda väljendab tulihingelist usulist pühendumist, see on tulihingeliste kristlaste põhilisi sümboleid. Kristuse Püha Südant kui Jumala armastuse sümbolit võidi kujutada leegitseva südamega. Noor naine aga, kes hoiab käes leegitsevat südant, kehastab Halastust, mis on kristlikest voorustest suurim. Leegitsev süda on ka Püha Augustinuse ja ja Püha Antoniusse tunnuseks.

Jeesuse leegitsev süda. Kirikuisa Augustinuse sümbol.

Süda kui inimese sümbol ühendab liha ja vere. Omal ajal käibis väljend: liha minu lihast, veri minu verest. Inimene võib olla südamlilik või hoopis südametu. Mõnel inimesel on kivisüda, teisel pole üldse südant sees, aga ei midagi, elab rahulikult edasi. Kuigi südant peetakse inimese võrdkujuks, pole südametunnistus päriselt see, mis isikutunnistus, neil on õieti väga vähe ühist.

Süda on keskkocht. Keskkocht on kõige tähtsam, kõik muu kasvab ja koondub selle ümber.

Süda on sees headel asjadel, elus asjadel, näiteks õunasüda. On olemas südatalv, südasuvi, südaõõ, südapäev. Päeva südames tähendab sama, mis südapäeval. Südakuu on jaanuar, kui *pääväkene lätt jo kolmõ kikkasammo võrra pikemaks* (Räpina).

Süda on tavaliselt raske. Aga see läheb kohe kergemaks, kui saab midagigi südame pealt ära öelda. Millest süda täis, sellest suu räägib. Süda ähvardab teinekord lõhkeda. Murtud süda tähendab kurbust ja kaotusvalu.

Südant rindu võtta

Südant saab rindu võtta, südame alla saab võtta ja südamest saab paluda. Süda ei võta vastu; süda valutab; süda läheb pahaks, süda läigib. Mõnel on suur süda sees, jänepüksil on süda näpu otsas. Mõni võtab

kõike liiga südamesse, mõni on südamega asja juures.

Lisaks jumalikule armastusele on süda ka maise armastuse sümbol. Südant läbis-tav Amori nool tähistab armastust ning tema ohvrit vallanud ootamatut armuvalu. Süda on lisaks armastusele ka kaastunde, halastuse, rõõmu või kurvastuse, samuti vaimse valgustumise, tõe ja arukuse sümbolne allikas. Südant on võrdsustatud hingega. Omal ajal ei eristatud iga kord tundeid ja mõtteid. Süda on paljudes religioonides tõe, südametunnistuse ja moraalse julguse märk.

Elujõu asupaik

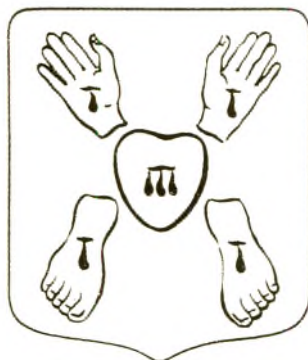
Räägitakse, et kui Jeanne d'Arc tuleriidal põletati, jäi ta süda ometi terveks. Egiptuses jäeti süda siseelunditest puhastatud muumia kehasse alles. Südant kaaluti allilmas, et näha, on see raske pahategudest, või ometi nii sulgkerge, et pääseda paradiisi. Põhiline põhjus seisnes siiski selles, et südant peeti elujõu asupaigaks – süda on uuestisünni tagatisi.

Sümboolselt võidi südant mõista keha päikesena, mis elustab kõike. Sellest uskumusest lähtuvalt ohverdasid asteegid igal aastal päikesele tuhandeid elavaid südameid, et taastada päikese elujõud ja tagada viljakus. Süda rebiti seest elusal inimesel. Elava südame ohverdamine võis kõne alla tulla väga erilistel juhtumitel. Südame ohverdamine seostub rituaalse kannibalismiga.

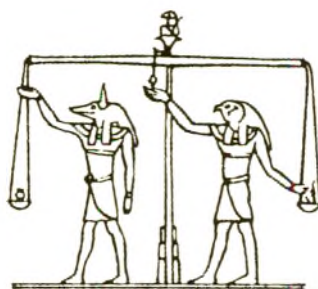
Söüb südame seest

Liivimaa kroonik Henrik kirjutab, et 1223. aasta talvel kiskunud sakalased ühel Taanist pärit foogtil elusast peast "südame ihust välja ja küpsetades tulel ja jagades endi vahel, sõid selle ära, et saada tugevaks kristlaste vastu" (Henrik XXVI, 6).

Mis toimus? Olukord oli siinmail pingestunud äärmuseni. Saarlased, lõhkunud maha taanlaste tehtud kivilinnuse, õhutasid eestlasi kõigis maakondades heitma endalt taanlaste iket ja hävitama maalt kristlase nime (Henrik XXVI, 4). Peagi aktiveerusid sakalased, kes elasid koos ordumeestega Viljandi linnuses – Taani kuningas oli loovu-

Kristuse viis haava.

Südame kaalumine sulega. Muinas-Egiptuse papüürusejoonis.

tanud Sakalas ja Ugandis kõik kuninglikud õigused ordumeestele.

Viljandi verevalamisega algas suur üleeestiline sõjasegadus, mille käigus heidetigi kristlase nimi ajutiselt välja kogu maa piiridest, võeti tagasi ristiusu ajal lahutatud naised, kaevati välja kalmistule maetud surnute kehad ja põletati endise kombe kohaselt "ja pestes endid ja oma maju ja linnuseid veega ja puhastades luudadega, püüdsid sel viisil ristimise sakramenti oma maalt täiesti hävitada," kirjutab kroonik.

Eestlaste käe läbi hukkusid kõigepealt Viljandi, Järva ja Tartu foogtid. Kusjuures tartlased tapsid kõhklemata kohaliku ordupealiku, kuid preestri = jumalamehe ohverdamise asjus küsiti nõu oma jumalalt. Seega tegutseti rangete uskumuslike tõekspidamiste kontekstis. Preester jäeti oma jumalate tahet mööda ellu, kuid ta saanud siiski suure haava (Henrik XXVI, 7). Ohriverel lasti ometi joosta?

Südant, meelt ja keelt

Hebbi-nimelisel Järva foogtil olla aga sakalased, nagu mainitud, südame elavast ihust välja kiskunud, tulel ära küpsetanud ja endi vahel jagades ära söönud, et saada tugevaks kristlaste vastu. Pole siiski selge, millega oli tegelikult tegemist. Ühe juhusliku teate toel pole põhjust hakata Viljandi mehi pidama roppudeks kannibalideks. Kroonikuni jõudsid tõenäoliselt üksnes kuulused. Kristlased ei pruukinud aru saada, mis täpselt toimus. Võimalik, et viidi läbi mingit rituaali, mis seostus sümbolise südamesöömisega, elujõu sümbolise ülekandmisega. Ei tule ju näiteks iga kord ütlemistki, et "ta sööb mul südame seest", tõe pähe võtta. Kroonik võis samuti veidi üle pakkuda ja rituaalse kannibalismi näidet kasutades piltlikult selgitada, kui jäledasse ebajumalakumardamisse need usutaganejad langesid.

Või üritasid sakalased võtta eeskujul kristlaste endi pühimast rituaalist? Kristlik kirik oli alles suhteliselt hiljuti otsustanud, et püha armulaua leib ja vein muutuvad Kristuse ihuks ja vereks. Transsubstantsatsioon, s.o pühal õhtusöömaajal armulaua leiva ja veini muutumine Kristuse tõeliseks ihuks ja vereks oli kuulutatud dogmaks alles seitsme-kaheksa aastat tagasi, neljandal Lateraani kirikukogul 1215, millest võtsid osa ka Liivi- ja Eestimaa piiskopid.

Kõige tõenäolisemalt aga on selle südamesöömise puhul tegemist siiski rituaalse kannibalismiga, mida neil aegadel üksnes ekstreemsetes oludes ette võis tulla ja mille

konkreetseks eesmärgiks oligi saada tugevaks kristlaste vastu. Et mõista, mis mõlgub kristlaste meeles ja kõlab nende keeles, vaadata maailma asjadele nende pilguga, tungida kristlaste hingeelu varjatud soppidesse. Et mõista, mis toimub.

Omaval ajal usuti, et inimese muudab targaks ja tugevaks maosüdame söömine. Madu peetakse tarkuse võrdkujuks. Laialt, sh ka Eestis levinud uskumuste järgi tagas küpsetatud maosüdame vere maitsmine võime mõista linnukeelt, linnukeele oskus aga teeb inimese väga vägevaks. Kui näiteks muinasskandinaavia Edda-laulude kangeline Sigurdr küpsetas maosüdant tulel ja puudutas seda sõrmega katsumaks, kas küps küllalt, põletas verevaht tal sõrme, mees pistis sõrme suhu. Maosüdame verd sattus kangelase keele peale. Sellest piisas, et mees sai kohe aru linnukeelest.

Kas meie esivanemad pidasid uut usku mõõgaga levitama tulnud meest targaks kui madu, kelle väest ja võimusest vaja osa saada? Kas sakalased tahtsid kristlasest sõjapealiku südant maitstes saada sama targaks ja tugevaks kui tulnukad? Ei – isegi targemaks ja tugevamaks, lisades omaenda tarkusele kristliku arusaamise asjade olemusest. Vahest üritati mõista sedagi, kuidas on võimalik sõna murda.

Kirjandus

1. Bruce-Mitford, M. Kogu maailma märgid & sümbolid. Tallinn, 1997.
  2. Henriku Liivimaa kroonika. Tallinn, 1982.
  3. Tresidder, J. Sümbolid. Tallinn, 2002.
- Illustratsioonid vt Kogu maailma märgid & sümbolid. Tallinn, 1997.

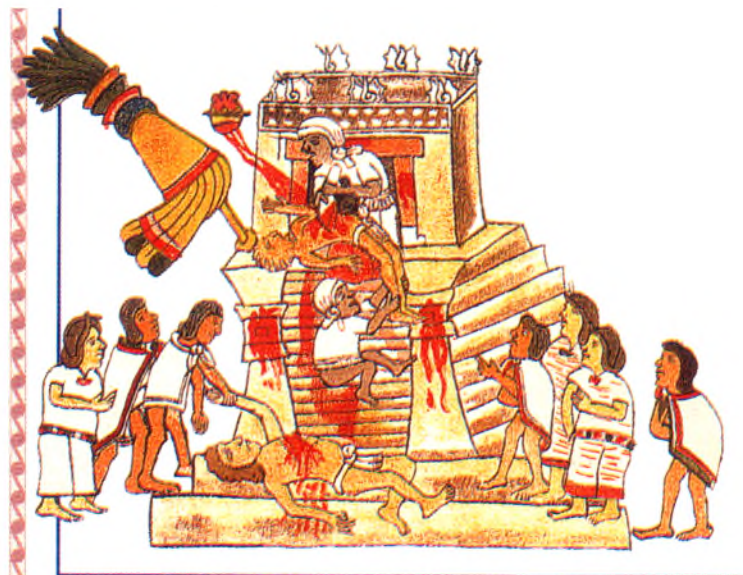
Amori nool on läbistanud südame.

Ärtu tähistab soojust ja maailma südant, ärtuemand armastust.

Purpursüdame orden. Esimene sõjaväeline aumärk USA-s, 1782.

Asteekide inimohver. Mehhiko, 14.–16. sajand.

HARIDUS

Education No. 4, 2003

Journal for Estonian Educational Publications

This issue is dedicated to studies of religion. The following articles should offer useful reading material for all teachers of history and literature. The question about the essence of religion is rhetoric in its character. The world view must be discussed from various angles and preferably in the course of its development.

Pille Valk. Religion as a school subject in Estonia today.

The author analyses religion as a school subject from the position of students, teachers and school leaders. Religion has been accepted as a part of curriculum in many countries, in Estonia it has caused heavy debates regarding its content and name. Different research projects have generally shown positive attitude towards religion as a necessary school subject. The only problem is how to organise practical teaching. We badly need fundamental studies, international co-operation and contacts with colleagues abroad as well as time for developing original school textbooks.

Pille Valk. An anachronism or a misinterpreted opportunity?

Cultural and religious pluralism makes us face the diverse world with different cultures, religions and ways people comprehend the life around them. The role of religious studies at school could be considerably bigger than that of an optional subject in a few schools today. Religious studies cannot be taken as an anachronism. It has a promising potential for achieving the goals set in the National Curriculum preparing young people for future life.

David Hay. Spirituality of children. The former zoology professor at Oxford shares his views about inborn spirituality which has played an important role in development of homo sapiens. The natural spirituality of children needs awakening and it creates foundations for mental and ethical development. Spiritual awareness enables us to preserve hope for human and peaceful coexistence in any society, which can be rid of individualism and alienation.

Toomas Jürgenstein. Sciences and religious studies at school.

The author analyses, how upper secondary school students perceive relations between religion and sciences. The central question, which specifies the position of religious studies as a school subject, is the relation between sciences and religion. It is highly inadequate to limit this discussion to the scheme according to which sciences concentrate on the

question how, and religion on why. Views, which students have developed before upper secondary school level, cannot be changed so easily. Students usually perceive the two as enemies. Actually, studies on religion creates pre-conditions for real religious liberty.

Pertti Luumi. Retelling – a tradition rediscovered.

Retelling is considered to be the mother tongue of Judaism and Christianity. All children need the world of stories. Both teachers and students like teaching through storytelling. When listening to a story children develop their own images of life. The only correct version of the story is the one that a child develops in his mind. People think that stories should not be filmed or put on stage, because Snow White may obtain the Disney film image. A fairy tale film may be transferred into the real world and become a frightening part of it.

Heiki Valk. About Estonians and Christianity in earlier periods of history.

The author asks whether relations between ancient Estonians and Christianity were specified only in extremes. Religious views of Estonians have never been based on hierarchy, subordination and supremacy, on the contrary, it was based on trust and harmony. The god, who appears in nature, is not perceived as someone superior, rather a good friend or elder brother.

Karl Kello. New Testament versus world view of peasant folks.

In 1686 the New Testament was translated into Estonian. That was the first real reading material. The author analyses the worldview of old Estonians comparing it to the one offered in the Bible. The readers of those days could find several well-known characters and situations in the Holy Script, because biblical texts were placed in a global context, after-effects of which have been preserved in the mythological worldview of ancient Estonians.

Karl Kello. A small sign atlas. A heart as a symbol of divinity, love and vitality.

Toimetuse. Vastutav toimetaja Tiia Penjam. Toimetajad Raivo Juurak ja Karl Kello. Fotod Raivo Juurak. Turundusjuht Priit Penjam. Toimetuse aadress: Voorimehe 9, 10146 Tallinn. E-post: haridus@opleht.ee. Internetiaadress: http://haridus.opleht.ee. Telefonid: (0) 644 3311, (0) 644 0528, (0) 644 0587. Valjaandja: Perioodika AS, Voorimehe 9, 10146 Tallinn, tel (0) 644 5767. Trükkikoda: Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, Laki 26, Tallinn. Trükkimisele antud 4.04.03. Praaekesemplarid vahetab välja Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, tel (0) 650 9990. © Perioodika AS "Haridus" 2003. Tellimishind aastaks 125 kr, 6 kuuks 78 kr. Üksiknumbri hind 15 kr. Tellimisindeks 78189.

MÖÖBEL IGASSE KOOLIRUUMI

AS Jalax on kümneaastase kogemusega kodumaine koolimööbli tootja. Oma tegevusaastate jooksul oleme välja selgitanud koolide põhilised vajadused, mis on aluseks saanud meie konstruktorite, tehnoloogide ja disainerite igapäevatoole. Oleme täiustanud erinevaid tooteid ning tänaseks võime kindlalt väita, et Jalaxil on pakkuda stiilset ja praktilist mööblit igasse kooliruumi.

Tavaklassi mööblit soovitame spetsiaalse kõõlumist raskendava toolikonstruktsiooniga Mallet ja teisi tugeva konstruktsiooniga komplekte Juss ning Aadu.

Sööklatesse on meie disainerid loonud kuuekohalise Jaani ja neljakohalise ümarlauaga Jaana. Mõlemad komplektid on vastupidavad ja kergesti hooldatavad.

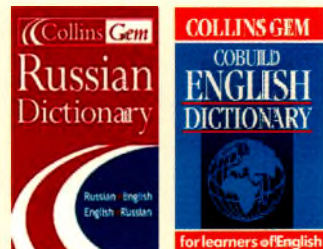
Kappe, mille värvi saab vabalt valida, toodame nii garderoobi, võimlase kui ujulasse.

Lisaks liikuvaid ja statsionaarseid riuleid, toole, laudu, grafoprojektorite aluseid ja palju muud koolieluks vajalikku.

Jalax pakub terviklikke lahendusi kooli interjööri sisustamiseks.

KEVADPAKKUMINE: Kui ostate tavaklassi mööblit märtsist maini vähemalt 35 000 krooni eest, kingime 10 taskusõnastikku! Valida on inglise seletava sõnaraamatu või inglise-vene sõnastiku vahel.

Rohkem infot saate:

www.jalax.ee/kool

Müügiühid: Andres Münter, tel (0) 6616 260, Alar Meier, tel (038) 38 403

E-post: jalax@jalax.ee

JALAX
K O O L

RAR (6)

TARTU ÜLIKOOL

AVATUD ÜLIKOOL SUVEÜLIKOOL 2003

Õpetamine kõrgkoolis (<i>G. Benfield, L.T. White, M. Karm</i>)	4.-8.08
Personali juhtimine ja ametisuhtlemine (<i>K. Türk, M. Suuroja</i>)	6.-8.08
Eestvedamine ja emotsionaalne intelligentsus (<i>K. Türk, K. Saue</i>)	11.-13.08
Hindamine personali valikul (<i>R. Valk</i>)	11.-15.08
Psühholoogia rakendusvõimalusi organisatsioonis (<i>M. Nõmm</i>)	11.-15.08
Projektide koostamine ja juhtimine (<i>M. Prits</i>)	4.-7. ja 29.08
Täiskasvanukoolituse korraldamine (<i>M. Prits</i>)	11.-13.08
Kaasaegne presentatsioonitehnika ja ettekanne (<i>P. Kukk, T. Petersell, L. Soobik</i>)	11.-15.08
Suulise tõlke harjutamiskursus (<i>M. Tamm, S. Raitar</i>)	11.-15.08
Inglise kõnekeel keskastmele (<i>L. Soobik</i>)	4.-8.08
Inglise keele kuulamiskursus keskastmele (<i>L. Soobik</i>)	11.-13.08
Praktiline vene kõnekeel (Narvas, <i>O. Burdakoba, N. Burdakova, J. Nõmm, V. Semjonov</i>)	30.07-8.08
Meditsiinieetika ja avalikkus (<i>J. Sootak, R. Zupping, A. Tikk, T. Talvik, L. Mehilane, T. Juhansoo, K. Tael, A. Nõmper</i>)	11.-13.08*
Pere- ja suguvõsaajalugu (<i>T. Jaago, K. Jaago</i>)	4.-7.08
Portree (joonistamiskursus Hiiumaal, <i>A. Parmasto</i>)	4.-9.08
Loodusfotograafia (koht täpsustamisel, <i>A. Ader, U. Tartes</i>)	8.-10.08
Arvutigraafika (<i>K. Kink</i>)	11.-15.08

* *kuupäevad võivad muutuda*

NB! Kursusi lisandub veelgi

Suvekursused on mõeldud

- ainepunktide kogumiseks tasemekoolituses
- erialaseks enesetäiendamiseks
- lisateadmiste saamiseks huvipakkuvas valdkonnas

Õppima on oodatud kõik, kes leiavad kursuste seast huvipakkuva
Registreerumine 15. maini 2003

Tartu Ülikooli kaugkoolituskeskus

Lossi 24, 51003 Tartu; tel (07) 376 213; faks (07) 375 562; utop@ut.ee

www.ut.ee/av